

TEXTUS ET PICTURA VI

Średniowieczny kodeks rękopiśmienny
w uzusie sakralnym

Toruń
22-24 stycznia 2026

Interdyscyplinarna konferencja naukowa
zorganizowana
przez Wydział Sztuk Pięknych UMK,
Bibliotekę Uniwersytecką w Toruniu
oraz Instytut Historii Nauki
im. Ludwika i Aleksandra Birkenmajerów PAN w Warszawie
dofinansowana z programu Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego
„Doskonała Nauka II”

MIEJSCE OBRAD
Biblioteka Uniwersytecka w Toruniu
ul. Gagarina 13
Sala audytoryjna (parter)

**ZESZYT STRESZCZEŃ
BOOK OF ABSTRACTS**

Średniowieczny kodeks w uzusie sakralnym wprowadzenie do problematyki

Pismo i *sacrum* to relacja, która inspiruje badaczy od wielu lat, ale polifonia zjawiska nie ułatwia syntetycznego ujęcia. Rękopisy z kręgu *sacrum* poświadczają starą konstatację o potędze słowa pisanego, opinii którą wyrazili jako pierwsi antropolodzy za Claude Lévi-Straussem i Jackiem Goody. Pismo to narzędzie w celu dominacji i podboju.

Jeśli przypomnimy często komentowane zdanie Michaela Clanchy, iż życie tekstów średniowiecznych zamyka się w trójkącie: *making – keepinig – using*, to w przypadku średniowiecznych tekstów sakralnych obraz zamyka się w kręgu piśmienności kościelnej i odzwierciedla relacje między różnymi poziomami kultury.

Przypomnijmy, że podstawowy podział na *litterati* i *illitterati* wprowadzony przez Herberta Grundmanna, oznaczał uczonego i nieuczonego w Piśmie Świętym, a dopiero połączenie *illitteratus ac idiota* oznaczało analfabetę lub – jak to określał Jakub z Paradyża – *populus sine litteris*. Relacje jeszcze lepiej tłumaczy znaczenie słowa *bibliotheca*, które w kręgach kościelnych oznaczało tylko księgi Pisma Świętego, źródła wiary w chrześcijaństwie – religii księgi.

Wszystko to, co powyżej, obrazuje zjawisko ujęte w tytule: uzus sakralny jako monopol pisarzy kościelnych, a w kręgu pism religijnych szczególnie. Czy była to wspomniana dominacja z podbojem, można polemizować.

Kodeksy w uzusie sakralnym spełniały rolę narzędzia do organizacji i formowania kultu, zarówno na poziomie wyższym, uczonej refleksji teologicznej, liturgicznej, kanonicznej, biblijnej, jak też niższym poziomie do budowania pobożności i duchowości indywidualnej w duszpasterstwie.

To drugie z wymienionych obszernie kościelne piśmiennictwo sakralne jest ujmowane pod wspólnym mianem, zaproponowanym przez Leonarda E. Boyle'a oraz Josepha Goeringa, *pastoralia*, które w najszerszym ujęciu obejmuje „wszelkie podręczniki, pomoce lub techniki od dyrektyw biskupich po mnemotechniczne wykazy siedmiu grzechów głównych, które pozwoliłyby kapłanowi lepiej zrozumieć jego urząd, nauczać swój lud i udzielać sakramentów (...) pogłębić ich wiarę i pobożne zachowania”.

Należą doń różne gatunki piśmiennictwa pastoralnego: podręczniki spowiednicze, traktaty o cnotach i wadach, komentarze i wykłady modlitw, katechizmy, zbiory kazań, kolekcje exemplów kaznodziejskich, traktaty z kazusami teologiczno-moralnymi, statuty synodalne, akta wizytacji. Takie piśmiennictwo, które rozwinęło się po IV Soborze Laterańskim z 1215 roku, stanowiło fundament w długim procesie chryścianizacji, ewangelizacji i wyznaczyło drogę do powstania późniejszych katechizmów.

Perspektywę źródłoznawczą wyznaczają przede wszystkim repertoria: Mortona W. Bloomfielda, Richarda Newhousera i Istvána Petera Bejczy, ponadto bliższego stosunkom w Europie Środkowej – Jiřego Kejřa oraz Johanna Baptisty Schneeyera.

Tytułowy uzus sakralny realizuje się najpełniej w *pastoralia*ch, w pragmatycznym piśmiennictwie duszpasterskim, które towarzyszyło obszernym kolekcjom kazań.

Medieval codex in sacral use an introduction to the issue

Scripture and *sacrum* are a relationship that has inspired researchers for many years, but the polyphony of the phenomenon does not facilitate a synthetic approach. Manuscripts from the sacred sphere confirm the old observation about the power of the written word, an opinion first expressed by anthropologists following Claude Lévi-Strauss and Jack Goody. Writing is a tool for domination and conquest.

According to Michael Clancy's often-quoted statement that the life of medieval texts can be summarised in the triangle *making – keeping – using*, in the case of medieval sacred texts, the picture is encapsulated in the circle of ecclesiastical literacy and reflects the relationships between different levels of culture.

Let us recall that the basic division into *litterati* and *illitterati* introduced by Herbert Grundmann meant a scholar and an uneducated person in the Holy Scriptures, and only the combination of *illitteratus ac idiota* meant an illiterate person or, as Jacobus de Paradiso put it, *populus sine litteris*. These relationships are even better explained by the meaning of the word *bibliotheca* which in ecclesiastical circles referred only to the books of the Holy Scriptures, the sources of faith in Christianity – the religion of the book.

All of the above illustrates the phenomenon referred to in the title: sacral use as the monopoly of ecclesiastical writers, especially in the sphere of religious scriptures. One may argue whether this was the aforementioned domination with conquest.

Codices in sacral *usus* served as a tool for organising and forming worship, both at a higher level of scholarly theological, liturgical, canonical and biblical reflection, and at a lower level for building piety and individual spirituality in pastoral care.

The latter of these extensive ecclesiastical sacred writings is referred to by the common name proposed by Leonard E. Boyle and Joseph Goering, *pastoralia*, which, in the broadest sense, includes „all manuals, aids or techniques, from episcopal directives to mnemonic lists of the seven deadly sins, which would allow the priest to better understand his office, teach his people and administer the sacraments (...) to deepen their faith and pious behaviour”.

It includes various genres of pastoral writing: confessional manuals, treatises on virtues and vices, commentaries and lectures on prayers, catechisms, collections of sermons, collections of preaching examples, treatises with theological and moral casuistry, synodal statutes, and visitation records. Such writings, which developed after the Fourth Lateran Council of 1215, formed the foundation for the long process of Christianisation and evangelisation and paved the way for the creation of later catechisms.

The source-based perspective is primarily determined by the repertoires of Morton W. Bloomfield, Richard Newhauser and István Pieter Béczy, as well as those of Jiří Kejř and Johann Baptist Schneyer, who were more familiar with the situation in Central Europe. The titular sacral use is most fully realised in pastoral works, in pragmatic pastoral writings that accompanied extensive collections of sermons.

Ewangeliarz na tronie Kodeks jako obraz królującego Chrystusa-Logosu

Wystąpienie ukazuje wpływ myśli teologicznej Orygenesusa na symboliczną stronę wydarzeń soboru w Efezie (431), w trakcie których biskup Cyryl umieścił na tronie Ewangeliarz, widząc w nim realnie obecnego pośród zgromadzenia Jezusa Chrystusa. Zastąpienie przewodzącego tradycyjnie obradom ojców soborowych cesarza Zbawicielem, wpisuje się również w proces poszukiwania teologicznego uzasadnienia dla autonomii Kościoła i jego emancypacji spod władz imperialnej. Wydarzenia efeskie, a także kształtująca się po nicejskim soborze (325) teologiczna idea Chrystusa-Króla władcy wszechświata oraz orygenesjska koncepcja wcielającego się w Pismo Logosu wywarły duży wpływ na wczesnochrześcijańską ikonografię, przyczyniając się do wykształcenia nieznanych jej wcześniej tematów. Dostrzeganie w kodeksie Ewangeliarza realnie obecnej osoby Syna Bożego implikowało ewolucję rytuału liturgicznego związanego z publiczną ekspozycją kodeksu w efekcie czego, włączono doń wiele elementów z imperialnego ceremonialu.

The Gospel Book on the throne The codex as an image of Christ-Logos reigning

The presentation shows the influence of Origenes's theological thought on the symbolic side of the events of the Council of Ephesus (431), during which Bishop Cyril placed the Gospel on the throne, seeing in it the real presence of Jesus Christ among the assembly. The replacement of the emperor, who traditionally presided over the deliberations of the council fathers, with the Saviour, is also part of the process of seeking a theological justification for the autonomy of the Church and its emancipation from imperial authority. The events in Ephesus, as well as the theological idea of Christ the King, ruler of the universe, which took shape after the Council of Nicaea (325), and Origen's concept of the Logos incarnate in Scripture, had a great influence on early Christian iconography, contributing to the development of themes previously unknown to it. The perception of the real presence of the Son of God in the Gospel codex implied the evolution of the liturgical ritual associated with the public display of the codex, as a result of which many elements of imperial ceremony were incorporated into it.

Czy udało się odnaleźć fragment zaginionego Mszału miechowskiego?

W czasie porządkowania i opracowywania średniowiecznych dissolutów z kolekcji Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie autorzy referatu natrafili na fragment stanowiący niegdyś oprawę starego druku. Miechowska proveniencja druku nakierowała ich uwagę na rękopisy z dawnej biblioteki w Miechowie. Uważne zapoznanie się z ocalałym fragmentem wykazało jednak, że nie pochodzi on z żadnego z zachowanych rękopisów miechowskich. W referacie zostaną zaprezentowane losy miechowskiego druku, od miejsca wydania, Wenecji, aż po klasztorną księżnicę i pokasacyjną tułaczkę. Następnie zostanie przedstawiony cały wachlarz argumentów – zarówno paleograficznych, jak również tekstualnych, artystycznych i historycznych – dowodzących, że rękopiśmienny fragment, który był niegdyś częścią oprawy tej książki, pochodzi z zaginionego w czasie II wojny światowej, choć stosunkowo dobrze wcześniej opisanego, XV-wiecznego *Mszału miechowskiego* Franciszka de Sartoris, znanego w literaturze pod sygn. Lat.F.v.I.83. Na koniec autorzy opiszą drogę, którą przeszedł kodeks w średniowieczu, wysledzą jego donatora, Franciszka, i wyjaśnią, w jakich okolicznościach księga liturgiczna związana najprawdopodobniej również z krakowskimi franciszkanami mogła się znaleźć w zbiorach bożogrobców.

Has a fragment of the lost Missal of Miechów been found?

While organising and cataloguing medieval dissoluta from the collection of the University Library in Warsaw, the authors of this paper came across a fragment that had once been part of an old printed book. The Miechów provenance of the print drew their attention to manuscripts from the former library in Miechów. However, a careful examination of the surviving fragment showed that it did not come from any of the preserved Miechów manuscripts. The paper will present the fate of the Miechów print, from its place of publication in Venice to the monastery library and its post-cassation wanderings. Next, a whole range of arguments will be presented – both palaeographic and textual, artistic and historical – proving that the manuscript fragment, which was once part of the binding of this book, comes from the 15th-century *Miechów Missal* by Franciszek de Sartoris, known in literature under the reference number Lat.F.v.I.83, which was lost during World War II, although it had been relatively well described earlier. Finally, the authors will describe the path taken by the codex in the Middle Ages, trace its donor, Franciszek, and explain the circumstances under which the liturgical book, most likely also associated with the Franciscans of Cracow, could have found its way into the collection of the Order of the Holy Sepulchre.

Mszał z klasztoru Dominikanów w Koszycach

Zbiory dawnej biblioteki klasztoru Dominikanów w Koszycach są dziś rozproszone – od niemieckiej Norymbergi po Alba Iulia w Rumunii. Klasztor dominikanów w Koszycach, założony w połowie XIII wieku, był ważnym ośrodkiem kultury rękopiśmiennej w 2. połowie XV wieku. Kolofony jego ksiąg wspominają o pracujących tam skrybach; w klasztorze działała również introligatornia. W sumie zidentyfikowano pięć mszałów, które należały niegdyś do konwentu, chociaż brakuje jasnych dowodów na to, gdzie były używane. Referat skupi się na analizie tych mszałów z różnych perspektyw, a jego celem będzie naświetlenie problemu ich użytkowania. Analizie porównawczej z innymi rękopisami, pochodzącymi z klasztoru i z Koszyc, zostanie poddane pismo, notacja muzyczna i oprawy. Zawartość zaś zostanie porównana z innymi mszałami dominikańskimi celem ustalenia, czy omawiane kodeksy były użytkowane w koszyckim klasztorze, a także jak liturgia ewoluowała w czasie, jakie źródła miały na nią wpływ i jak mogło wyglądać życie liturgiczne w tym konwencie.

Missals from the Dominican Monastery in Košice

Volumes from the former library of the Dominican Monastery in Košice are dispersed today from Nuremberg in Germany to Alba Iulia in Romania. The Dominican Monastery in Košice founded in the middle of the 13th century was an important centre of book culture in the second half of the 15th century. Colophons of its books mention scribes working there, and a bookbinding workshop also operated in the monastery. In total, five missals have been identified as once belonging to the Dominican Monastery, although they lack clear evidence of where they were used. This paper focuses on an analysis of these missals from various perspectives in order to shed light on their use. It compares their scripts, notations, and bindings with those of other manuscripts from the monastery and from Košice. Their contents are also compared with each other and with other Dominican missals to determine whether they could have been used in the monastery, how the liturgy evolved over time, what sources influenced it, and what the liturgical life in the Košice monastery may have looked like.

Złote kodeksy z „grupy Kodeksu Wyszehradzkiego“ a sztuka kluniacka

W badaniach nad grupą tzw. Złotych Kodeksów związanych z elitami władzy w Polsce i Czechach, wylania się nowy, dotąd ignorowany trop – ich związku z datowanymi na początek XII w. rękopisami, łączonymi (czy trafnie?) ze skryptorium w Cluny. Łącznikiem pomiędzy nimi zdaje się być kodeks zwany Ildefonsem z Parmy (Biblioteca Palatina w Parmie, Ms 1650), przez Georga Swarzensky'ego identyfikowany jako dzieło bawarskie, ale po publikacji Meyera Shapiro (1964) powszechnie uznawany za wytwór skryptorium w Cluny. Stylistyczno-formalny związek miniatur tego rękopisu z dekoracjami ksiąg z grupy Kodeksu Wyszehradzkiego nie został dotąd nigdzie odnotowany – a jest on intrygującym przyczynkiem do ponownego spojrzenia na wzajemne relacje pomiędzy rozproszonymi klasztorami benedyktynów w Europie na przełomie XI i XII w. W komunikacie temat ten zostanie zasygnalizowany jako przedmiot dalszego opracowania w ramach grantu NPRH *Liturgica Poloniae*.

Golden codices from the „Vyšehrad Codex Group“ and the art of Cluny

Research concerning the group of so-called Golden Codices associated with the ruling elites in Poland and the Czech Republic has revealed a new, hitherto ignored lead – their connection with manuscripts dating from the early 12th century, linked (correctly?) to the scriptorium in Cluny. The link between them seems to be a codex called *Ildefons of Parma* (Biblioteca Palatina in Parma, Ms. 1650), identified by Georg Swarzensky as a Bavarian work, but after the publication of Meyer Shapiro (1964) commonly recognised as a product of the Cluny scriptorium. The stylistic and formal connection between the miniatures in this manuscript and the decorations in the books from the Vyšehrad Codex group has not yet been noted anywhere – and it is an intriguing contribution to a re-examination of the mutual relations between the scattered Benedictine monasteries in Europe at the turn of the 11th and 12th centuries. In the announcement, this topic will be signalled as the subject of further study within the framework of the *Liturgica Poloniae* grant.

Ewangeliarz kruszwicki (Ms 2) z Archiwum Archidiecezjalnego w Gnieźnie. Aktualny stan wiedzy i perspektywy badawcze

Ewangeliarz Kruszwicki (Ms 2) należy do najcenniejszych rękopisów iluminowanych XII stulecia przechowywanych w Polsce. Od momentu jego ponownego odkrycia w XX w. zwracał uwagę zarówno badacze sztuki, jak i historyków Kościoła. Pomimo tego pozostaje zabytkiem, którego pochodzenie, warsztat i funkcje nie zostały dotąd w pełni rozpoznane. Tradycyjnie wiązany z kręgiem skryptorium Helmarshausen, rękopis charakteryzuje się wysokiej klasy dekoracją malarską i złożonymi inicjałami, co sytuuje go wśród reprezentacyjnych przykładów artystycznej produkcji ksiąg romańskich. Badania nad kodeksem koncentrowały się dotąd przede wszystkim na jego walorach artystycznych, a także na zagadnieniach związanych z jego obecnością w Kruszwicy i późniejszymi losami. Nadal otwarte pozostają kwestie jego proveniencji, destynacji, uzusu liturgicznego, a także pełnego określenia relacji stylistycznych z innymi ośrodkami iluminatorskimi Europy Środkowej i Zachodniej. Niewystarczająco wykorzystane pozostają również możliwości analizy kodykologicznej, porównawczej oraz badań interdyscyplinarnych (np. metod nieinwazyjnych), które mogłyby rzucić nowe światło na miejsce Ewangeliarza Kruszwickiego w europejskiej produkcji ksiąg romańskich. Prezentacja podejmuje próbę podsumowania dotychczasowego stanu badań, wskazuje obszary wymagające dalszych analiz i podkreśla potrzebę ponownego wpisania tego zabytku w szerszy kontekst artystyczny i historyczny XII w.

The Kruszwica Gospel Book (Ms 2) from the Archdiocesan Archives in Gniezno Current state of knowledge and research perspectives

The Kruszwica Gospel Book (Ms. 2) is one of the most valuable illuminated manuscripts of the 12th century preserved in Poland. Since its rediscovery in the 20th century, it has attracted the attention of both art researchers and church historians. Despite this, it remains a monument whose origin, craftsmanship and functions have not yet been fully recognised. Traditionally associated with the Helmarshausen scriptorium, the manuscript is characterised by high-quality painted decoration and gilded initials, which places it among the representative examples of Romanesque book production. Research on the codex has so far focused primarily on its artistic value, as well as on issues related to its presence in Kruszwica and its later fate. Questions remain open regarding its provenance, destination, liturgical use, and a full determination of its stylistic relationship with other illumination centres in Central and Western Europe. The possibilities of codicological and comparative analysis and interdisciplinary research (e.g. using non-invasive methods) have also been insufficiently exploited, which could shed new light on the place of the Kruszwica Gospel in the European production of Romanesque books. This presentation attempts to summarise the current state of research, identifies areas requiring further analysis and emphasises the need to re-insert this monument into the broader artistic and historical context of the 12th century.

Pomiędzy liturgią a polityką Pontyfikał Erazma Ciołka (Rkps Czart. 1212 IV)

Pontificale et benedictionale Cracoviense (Rkps Czart. 1212 IV) – luksusowy kodeks liturgiczny wykonany w Krakowie pomiędzy 1506 a 1518, pozostaje dziełem zagadkowym, od dawna przyciągającym uwagę zarówno historyków, jak i historyków sztuki. Geneza formalna jego dekoracji malarskiej – pochodzenie zespołu iluminatorów, którzy pozostawili po sobie dzieło najwyższej klasy – nadal daje się określić zaledwie ogólnie, co sprawia, że Pontyfikał Ciołka oczekuje pilnie na podjęcie wszechstronnych badań naukowych. Najbardziej spektakularną cechą rękopisu jest program ikonograficzny, w sposób unikatowy ilustrujący wątek monarszy – ryt koronacyjny króla Polski. Jego zamierzona obecność, wynikająca z treści liturgicznej właściwej dla miejsca przeznaczenia księgi, czyli katedry krakowskiej, stawia pytanie o motywacje fundatora: Erazma Ciołka (1474–1522), wybitnego prałata - dyplomaty epoki pierwszych Jagiellonów, od r. 1503 biskupa plockiego. Nieco polemicznie względem Barbary Miodońskiej warto zapytać, czy – i w jakim zakresie – okazały „krakowski” pontyfikał był projekcją jego osobistych planów i niezaspokojonych ambicji? Konfrontacja tego unikatowego dzieła z wcześniejszymi tego rodzaju księgami: Zbigniewa Oleśnickiego (ok. 1430), Tomasza Strzępińskiego (1455–1460) i kardynała Fryderyka Jagiellończyka (1493) wykazuje oczywiste podobieństwa treści liturgicznej, uwydatniając przy tym różnice, których istnienie trudno wyjaśnić osobistymi potrzebami zleceniodawcy. Dokonana na użytek Pontyfikału Ciołka kompilacja bardzo starych i całkiem nowych tekstów uczyniła z niego dzieło skomplikowane pod względem liturgicznym, prawnym i ideowym, wykraczające poza podstawową funkcję zbioru formuł modlitw i obrzędów dotyczących liturgii, sakramentów i sakramentaliów, przeznaczonego wyłącznie dla biskupa. Zarówno treścią wyrażoną słowem, jak i jej podaną w luksusowej formie wizualizacją, Pontyfikał Erazma Ciołka wyznaczyć miał standardy obowiązujące aktualnie w Królestwie Polskim w zakresie rozumienia i wyobrażenia *regnum et caelum*. Niebagatelna rola przypadła tutaj malarstwu, zatem zwracając uwagę na specyficzny sposób funkcjonowania księgi liturgicznej we wspólnie traktowanej przestrzeni życia religijnego i państwowego, nieuchronnie wchodzimy w świat obrazów jako nośników znaczeń w kulturze wczesnej epoki jagiellońskiej.

Between liturgy and politics

The pontifical of Erazm Ciołek (Ms. Czart. 1212 IV)

Pontificale et benedictionale cracoviense (Ms. Czart 1212 IV) – a luxurious liturgical codex produced in Cracow between 1506 and 1518 – remains an enigmatic work that has long attracted the attention of both historians and art historians. The formal origins of its painted decoration – the provenance of the team of illuminators who created a masterpiece of the most outstanding quality – can still only be determined in general terms, which means that Ciołek’s Pontifical urgently awaits comprehensive scientific research. The most spectacular feature of the manuscript is its iconographic programme, which uniquely illustrates the monarchical theme of the coronation rite of the King of Poland. Its deliberate presence, resulting from the liturgical content appropriate to the book’s intended destination, namely the Cracow Cathedral, raises questions about the motivations of its founder: Erazm Ciołek (1474–1522), an outstanding prelate and diplomat of the early Jagiellonian era, bishop of Płock from 1503. Somewhat polemically with regard to *Barbara Miodońska*, it is worth asking whether – and to what extent – the magnificent „Cracow” pontifical was a projection of his personal plans and unfulfilled ambitions? A comparison of this unique work with earlier books of this kind: *Tomasz Strzępiński* (1455–1460) and *Cardinal Fryderyk Jagiellończyk* (1493) reveals obvious similarities in liturgical content, while highlighting differences that are difficult to explain by the personal needs of the client. The compilation of very old and completely new texts for Ciołek’s Pontifical made it a complex work in terms of liturgy, law and ideology, going beyond the basic function of a collection of prayer formulas and rituals concerning the liturgy, sacraments and sacramentals, intended exclusively for the bishop. Both in terms of its verbal content and its luxurious visual presentation, Erazm Ciołek’s Pontifical was intended to set the standards currently in force in the Kingdom of Poland in terms of the understanding and conception of *regnum et caelum*. Painting played a significant role here, so by paying attention to the specific way in which the liturgical book functioned in the shared space of religious and state life, we inevitably enter the world of images as carriers of meaning in the culture of the early Jagiellonian era.

Pontyfikał bp. Erazma Ciołka, Ms. 1212 IV, fragmenty iluminacji na k. 27r oraz 1r, źródło: Polona

Kaligrafia pisma muzycznego w kontekście badań paleograficznych

Pomimo systematycznych badań prowadzonych nad pismem muzycznym, pytanie, czy muzyka i treść literacka zapisywane były przez tego samego skrybę, czy też przez dwie różne osoby, jest zwykle pomijane. Analiza paleograficzna notacji muzycznej prowadzona jest zazwyczaj niezależnie od badań paleograficznych zapisu słownego i *vice versa*. Tymczasem uwzględnienie cech kaligraficznych obu warstw – muzycznej i słownej – otwiera znacznie szersze perspektywy badawcze. Na przykładzie grupy rękopisów powstałych w XIII w. w cysterskim skryptorium w Lubiążu przedstawione zostaną analogie kaligraficzne, występujące w piśmie muzycznym i zapisie treści liturgicznej. Ich ustalenie pozwala nie tylko określić praktykę notacyjną – zapis warstw muzycznej i słownej przez jednego lub dwóch różnych skrybów – lecz także przyczynia się do identyfikacji poszczególnych rąk kopistów oraz ich rzeczywistego udziału w spisywaniu księgi. Analiza rękopisów lubiąskich pokazuje wyraźnie, jak istotną rolę może odgrywać kaligrafia muzyczna w badaniach paleograficznych, i w jaki sposób jej uwzględnienie prowadzić może do bardziej pogłębionych i kompleksowych wniosków.

Calligraphy of musical notation in the context of palaeographic research

In spite of systematic research conducted on musical notation, the question of whether music and text was written down by the same scribe or by two different people is usually overlooked. Palaeographic analysis of musical notation is usually conducted independently of palaeographic research on verbal notation, and vice versa. However, taking into account the calligraphic features of both layers – musical and verbal – opens up much broader research perspectives. Using the example of a group of manuscripts created in the 13th century in the Cistercian scriptorium in Lubiąż, calligraphic analogies occurring in musical notation and the recording of liturgical content will be presented. Identifying these analogies not only allows us to determine the notation practice – the recording of the musical and verbal layers by one or two different scribes – but also contributes to the identification of individual copyist hands and their actual participation in the writing of the book. An analysis of the Lubiąż manuscripts clearly shows how important musical calligraphy can be in palaeographic research and how its inclusion can lead to more in-depth and comprehensive conclusions.

Norma i praktyka w XIII-wiecznym antyfonarzu cysterskim z Paradyża: studium uzusu materialnego, tekstowego i muzycznego

Antyfonarz cysterski z Paradyża (Ms 70–72), pochodzący z XIII wieku, stanowi cenne świadectwo realizacji ideału liturgicznej jednolitości i prostoty, który był fundamentem duchowości i praktyki zakonu cystersów. Opactwo w Paradyżu, założone w 1. połowie XIII wieku, należało do kręgu klasztorów wiernie przestrzegających norm zawartych w *Carta Caritatis* i *Ecclesiastica officia*, kładących nacisk na wspólnotowość modlitwy, umiar oraz liturgiczną zgodność z centrum zakonu w Cîteaux. W tym kontekście antyfonarz był podstawowym narzędziem organizującym codzienny rytm modlitwy chórowej, a zarazem symbolem jedności wspólnoty w modlitwie.

Referat podejmuje próbę ukazania funkcji antyfonarza w życiu konwentu cysterskiego oraz analizy jego struktury i cech materialnych. Księga, zachowana w trzech tomach odpowiadających poszczególnym częściom roku liturgicznego, zawiera notację muzyczną typową dla środowisk cysterskich, z charakterystycznym zapisem kwadratowym na czteroliniu. Jej materiałowe i tekstowe cechy – wtórna foliacja, poprawki, dopiski i miejscowe uzupełnienia notacji – świadczą o długotrwałym i świadomym użytkowaniu. Szczególne znaczenie mają późniejsze interwencje, takie jak dopisane inną ręką święto Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Maryi Panny oraz oryginalnie zamieszczone wspomnienie św. Wojciecha męczennika, które wskazują na lokalne niuanse w obrębie zunifikowanego kalendarza cysterskiego.

W świetle szerokiego rozumienia pojęcia *usus*, antyfonarz z Paradyża można postrzegać nie tylko jako księgę liturgiczną w ścisłym sensie, ale także jako medium dokumentujące praktykę modlitwy chórowej. Choć dostęp do księgi mieli przede wszystkim kantor i *magister chori*, jej treść kształtowała codzienny rytm życia wspólnoty. Ślady użytkowania, poprawki i adaptacje pokazują proces żywego przekazu liturgicznego – od odczytania przez przełożonego chóru po wspólne wykonanie. W ten sposób *usus* obejmuje zarówno praktyczny wymiar korzystania z księgi, jak i duchowy wymiar jej obecności w przestrzeni klasztornej: jako wzorca, strażnika tradycji i materialnego świadectwa modlitwy.

Antyfonarz z Paradyża jawi się zatem jako źródło ukazujące związek między normą a praktyką, między duchowym ideałem posłuszeństwa a realnym życiem wspólnoty. Analiza tego kodeksu pozwala dostrzec, jak cysterski ideał jednolitości był w praktyce interpretowany i jak materialna forma księgi współtworzyła doświadczenie modlitwy i tożsamości zakonu.

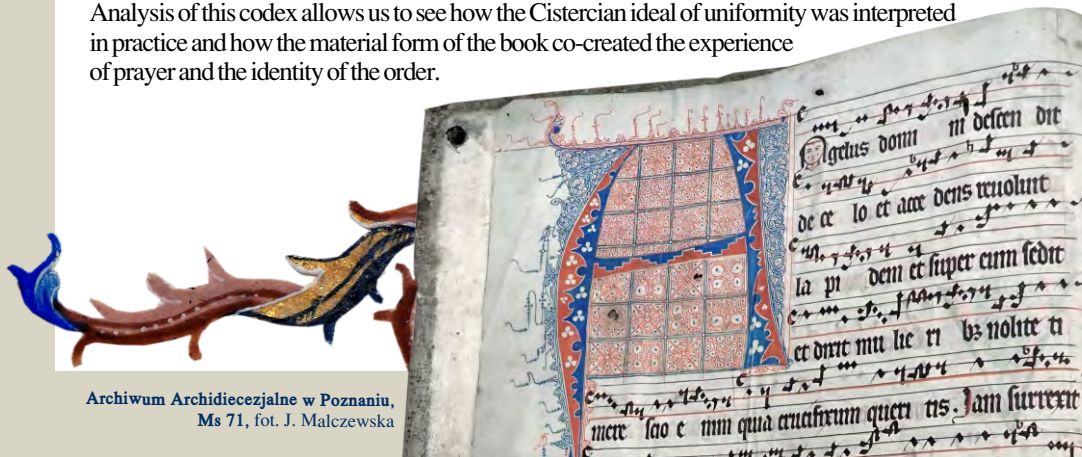
Norm and practice in the 13th-century Cistercian antiphony from Paradyż: a study of material, textual and musical usus

The Cistercian antiphony from Paradyż (Ms 70–72), dating from the 13th century, is a valuable testimony to the implementation of the ideal of liturgical uniformity and simplicity, which was the foundation of the spirituality and practice of the Cistercian order. The abbey in Paradyż, founded in the first half of the 13th century, belonged to a circle of monasteries that faithfully observed the norms contained in *Carta Caritatis* and *Ecclesiastica officia*, emphasising community prayer, moderation and liturgical conformity with the centre of the order in Citeaux. In this context, the antiphony was a basic tool for organising the daily rhythm of choral prayer and, at the same time, a symbol of the community's unity in prayer.

This paper attempts to demonstrate the function of the antiphony in the life of the Cistercian convent and to analyse its structure and material characteristics. The book, preserved in three volumes corresponding to the different parts of the liturgical year, contains musical notation typical of Cistercian circles, with a characteristic square notation on a four-line staff. Its material and textual features – secondary foliation, corrections, additions and local supplements to the notation – testify to its long-term and conscious use. Of particular importance are later interventions, such as the Feast of the Immaculate Conception of the Blessed Virgin Mary, added in another hand, and the original mention of St. Adalbert the Martyr, which indicate local nuances within the unified Cistercian calendar.

In light of the broad understanding of the concept of *usus*, the antiphony from Paradyż can be seen not only as a liturgical book in the strict sense, but also as a medium documenting the practice of choral prayer. Although access to the book was primarily limited to the cantor and *magister chori*, its content shaped the daily rhythm of the community's life. Traces of use, corrections and adaptations show the process of living liturgical transmission – from reading by the choir master to communal performance. In this way, *usus* encompasses both the practical dimension of using the book and the spiritual dimension of its presence in the monastic space: as a model, guardian of tradition and material testimony of prayer.

The antiphony from Paradyż thus appears as a source showing the relationship between norm and practice, between the spiritual ideal of obedience and the real life of the community. Analysis of this codex allows us to see how the Cistercian ideal of uniformity was interpreted in practice and how the material form of the book co-created the experience of prayer and the identity of the order.

Dekoracje i repertuar antyfonarza o sygnaturze L 10 ze zbiorów Biblioteki Diecezjalnej w Pelplinie: studium w celu poszukiwania proveniencji zabytku

Antyfonarz o sygnaturze L 10 znajduje się w zbiorach Biblioteki Diecezjalnej im. Biskupa Jana Bernarda Szłagi w Pelplinie. Datowany jest na drugą połowę XIV w. Do dnia dzisiejszego zachowało się w nim 268 kart pergaminowych – części kart brakuje, a wśród zachowanych wiele jest uszkodzonych. Na jego zawartość liturgiczną składają się oficja *de tempore* i *de sanctis* letniej części kościelnego kalendarza – od Wielkanocy do końca roku liturgicznego. Nieznany jest dokładny czas oraz miejsce jego powstania. Chociaż przez jakiś czas uważany był za cysterski, to zawiera on oficja godzin kanonicznych zgodnych z krzyżackimi porządkiem liturgicznym – *Notula Minorum Teutonicorum*. Warty podkreślenia jest fakt, że zapisano w nim szereg interesujących utworów wyróżniających jego repertuar na tle innych zabytków krzyżackich (niektóre z nich omówiono w pracy: P. Ziółkowski, „Kult maryjny w średniowiecznej liturgii krzyżackiej na przykładzie śpiewów godzin kanonicznych”, rozprawa doktorska, Warszawa 2023).

Dotychczasowe badania wskazują, że powstał on dla prężnego ośrodka kościelnego, który nie był kościołem katedralnym (rubryka odnosząca się do oktawy Bożego Ciała zawierają zapis, zawierający opcjonalny porządek nabożeństw według „zwyczajów kościoła katedralnego”). W ostatnim czasie zwrócono uwagę na dekoracje znajdujące się na kartach 264r–268v dodanych do pierwotniej części kodeksu, wywodząc je z tego samego warsztatu, w którym powstało kilka rękopisów diecezji chełmińskiej: pelplińskie L 2, L 5, L 6, toruński MDT-K-003 oraz gdański fragment graduálu z kodeksu Akc. 7889.

Referat będzie miał na celu podjęcie wspomnianych wątków – przedstawienie pogłębionych badań nad dekoracją rękopisu oraz jego zawartością liturgiczną – oraz w miarę możliwości doprecyzowanie czasu powstania rękopisu oraz bardziej szczegółowe wskazanie jego możliwych proveniencji.

Decorations and repertoire of L 10 antiphony from the collection of the Diocesan Library in Pelplin: a study aimed at investigating the provenance of the artefact

The antiphony with the signature L 10 is in the collection of the Bishop Jan Bernard Szlaga Diocesan Library in Pelplin. It dates back to the second half of the 14th century. To this day, 268 parchment pages have been preserved – some pages are missing, and many of the preserved ones are damaged. Its liturgical content consists of the *officia de tempore* and *de sanctis* of the summer part of the church calendar – from Easter to the end of the liturgical year. The exact time and place of its creation are unknown. Although it was considered Cistercian for some time, it contains the *officia* of canonical hours in accordance with the Teutonic Order's liturgical order – *Notula Dominorum Teutonicorum*. It is worth noting that it contains a number of interesting pieces that distinguish its repertoire from other Teutonic monuments (some of them are discussed in the work: P. Ziółkowski, „Marian cult in medieval Teutonic liturgy on the example of canonical hours chants”, doctoral dissertation, Warsaw 2023).

Research to date indicates that it was created for a thriving ecclesiastical centre that was not a cathedral church (the section referring to the octave of Corpus Christi contains a record of the optional order of services according to the „customs of the cathedral church”). Recently, attention has been drawn to the decorations on pages 264r–268v added to the original part of the codex, deriving them from the same workshop where several manuscripts of the Chełmno diocese were created: Pelplin L 2, L 5, L 6, Toruń MDT -K-003, and the Gdańsk fragment of the gradual from codex Akc. 7889.

The paper will aim to take up these themes – presenting in-depth research on the decoration of the manuscript and its liturgical content – and, as far as possible, to clarify the time of the manuscript's creation and to indicate its possible provenance in more detail.

Lamentacje czy procesjonał? Nowa identyfikacja rękopisu sygn. 1750 z Biblioteki Uniwersyteckiej w Poznaniu oraz problem jego proveniencji

Rękopis przechowywany dziś w Bibliotece Uniwersyteckiej w Poznaniu pod sygnaturą 1750 (sygnatura dawna 7019 Rkp. Muz. BU) został zidentyfikowany przez bibliotekarzy jako *Lamentationes pro Hebdomada Sancta*, a jako czas jego powstania wskazano pierwszą połowę XVI w. Na podstawie kilku rubryk zamieszczonych w księdze stwierdzono również, że została ona sporządzona dla klasztoru żeńskiego. Rękopis ten nie był do tej pory przedmiotem szczegółowych badań, prawdopodobnie ze względu na zły stan zachowania i liczne ubytki kart, jednak w literaturze pojawiła się sugestia, że może on pochodzić z klasztoru mniszek dominikańskich. Celem referatu jest próba weryfikacji tej hipotezy między innymi na podstawie czterech antyfon przeznaczonych na obrzęd obmycia ołtarzy, wpisanych po niesporach wielkoczwartkowych, przed obrzędem *Mandatum*, gdyż ich treść może pomóc w ustaleniu, dla którego z istniejących w XVI w. kościołów dominikanek, bądź mniszek innego zakonu, kodeks ten został wykonany. Podjęty zostanie również problem identyfikacji typu księgi, której repertuar nie ogranicza się do Lamentacji, jak do tej pory wskazywano, ale zawiera również część śpiewów przeznaczonych na procesję w Niedzielę Palmową oraz w Niedzielę Zmartwychwstania i w święto Wniebowstąpienia Pańskiego. Księga ta, choć obecnie niekompletna i nie w pełni czytelna, wykazuje wiele zbieżności z zawartością czterech piętnastowiecznych procesjonałów dominikańskich z klasztoru św. Trójcy w Krakowie oraz prawdopodobnie z wrocławskiego klasztoru św. Katarzyny, przechowywanych dziś w Archiwum Polskiej Prowincji oo. Dominikanów w Krakowie, co może wskazywać, że w przypadku rękopisu sygn. 1750 możemy mieć do czynienia z jeszcze jednym, nieznanym dotąd procesjonałem dominikańskim.

Lamentations or a processional? New identification of Ms. 1750 from the University Library in Poznań and the problem of its provenance

The manuscript, currently stored in the University Library in Poznań under ref. no. 1750 (former reference number 7019 Rkp. Muz. BU) has been identified by librarians as *Lamentationes pro Hebdomada Sancta*, and its date of origin has been indicated as the first half of the 16th century. Based on several entries in the book, it has also been concluded that it was prepared for a female convent. This manuscript has not yet been the subject of detailed research, probably due to its relatively poor condition and numerous missing pages, but there has been a suggestion in the literature that it may have come from a Dominican nunnery. The aim of this paper is to attempt to verify this hypothesis, among other things, on the basis of four antiphons intended for the rite of washing the altars, entered after Maundy Thursday Vespers, before the *Mandatum* rite, as their content may help to determine for which of the Dominican churches or nuns of another order existing in the 16th century the codex was made. The problem of identifying the type of book, whose repertoire is not limited to the Lamentations, as has been indicated so far, but also includes some of the chants intended for the procession on Palm Sunday, Resurrection Sunday and the Feast of the Ascension, will also be addressed. Although currently incomplete and not fully legible, this book shows many similarities with the contents of four 15th-century Dominican processional books from the Holy Trinity Monastery in Cracow and probably from the St. Catherine's convent in Wrocław, now kept in the Archives of the Polish Province of the Dominican Order in Cracow, which may indicate that the manuscript ref. no. 1750 is another, as yet unknown, Dominican processional book.

Liturgia i ikonografia we fragmencie Graduału z Grandmont (Ussel, Musée du Pays d'Ussel, MS 7)

Założony w XII w. w regionie Limousin zakon grammothański (łac. *Ordo Grandmontensis*, fr. *Ordre de Grandmont*) jest stosunkowo mało znany w porównaniu z innymi zakonami powstałymi w okresie średniowiecza. Sytuacja ta jest przede wszystkim konsekwencją niewielkiej liczby klasztorów grammothańskich (maksymalnie ok. 150) oraz ich ograniczonego rozwoju geograficznego na niewielkim obszarze Europy. Poza trzema ośrodkami w Anglii oraz dwoma w królestwie Nawarry, większość konwentów tego zakonu kontemplacyjnego znajdowała się na terenie dzisiejszej Francji, zwłaszcza w jej zachodniej części, która w średniowieczu była objęta władztwem Plantagenetów. Rozwój zakonu grammothańskiego miał miejsce w okresie apogeum potęgi tej dynastii; podobnie jak Plantageneci, również zakon grammothański zaczął słabnąć pod koniec średniowiecza. Przestał on istnieć w 1772 r., a samo opactwo Grandmont zostało opuszczone przez mnichów w 1788 r., tj. krótko przed Rewolucją Francuską. Wiele zabudowań klasztorów grammothańskich, tak jak np. klasztor w Muret lub opactwo w Grandmont, uległo następnie częściowemu lub całkowitemu zniszczeniu z powodu pozyskiwania z nich materiału budowlanego przez okoliczną ludność. Pozostawione przez zakonników zabytki ruchome w Grandmont i Muret stały się częścią patrymonium diecezji Limoges, która wiele z nich rozsprzedała. Także rękopisy grammothańskie podzieliły los innych dóbr zakonu: część z nich znalazła się w archiwum departamentu Haute-Vienne w Limoges, podczas gdy reszta uległa rozproszeniu po całym kraju, trafiając do bibliotek publicznych oraz do kolekcji prywatnych. W pierwszej ćwierci XXI wieku dwa fragmenty grammothańskich rękopisów muzycznych zostały wykupione przez instytucje publiczne w ramach aukcji. Pierwszy z nich to *prosarium* z klasztoru Macheret niedaleko Troyes, obecnie przechowywane w Bibliothèque nationale de France. Drugi stanowi karta z późnośredniowiecznego graduału pochodzącego zapewne z samego opactwa Grandmont. Karta ta od 2013 r. jest częścią zasobu Musée du Pays d'Ussel w departamencie Corrèze. Zawiera ona część mszy ku czci założyciela zakonu grammothańskiego, św. Stefana z Muret. Recto tej karty jest opatrzone bogatym programem ikonograficznym poświęconym głównie temu świętemu.

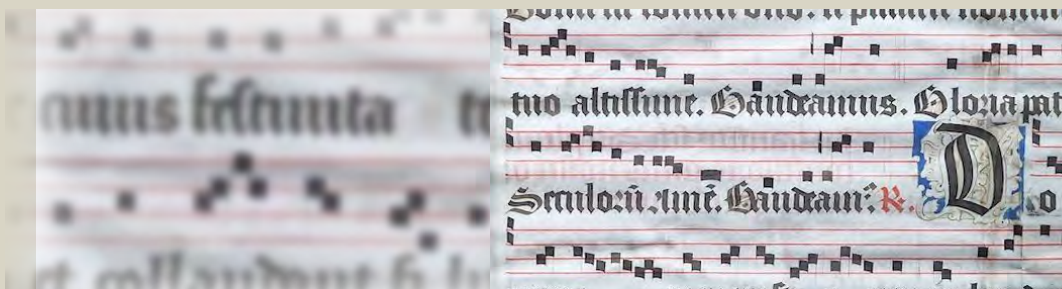
Referat przedstawi krótkie studium liturgiczne nad tekstami zapisanymi na tej karcie oraz analizę programu ikonograficznego widocznego na jej recto.

Liturgy and iconography in a fragment of the Grandmont Gradual (Ussel, Musée du Pays d'Ussel, MS 7)

Founded in the 12th century in the Limousin region, the Grammont Order (Latin: *Ordo Grandmontensis*, French: *Ordre de Grandmont*) is relatively little known compared to other orders established during the Middle Ages. This situation is primarily a consequence of the small number of Grammontine monasteries (a maximum of about 150) and their limited geographical development in a small area of Europe. Apart from three centres in England and two in the Kingdom of Navarre, most of the convents of this contemplative order were located in what is now France, especially in its western part, which was ruled by the Plantagenets in the Middle Ages. The Grammontine Order flourished during the heyday of this dynasty; like the Plantagenets, the Grammontine Order also began to decline at the end of the Middle Ages. It ceased to exist in 1772, and the Grandmont Abbey itself was abandoned by the monks in 1788, shortly before the French Revolution. Many of the buildings of the Grammontine monasteries, such as the monastery in Muret or the abbey in Grandmont, have been partially or completely destroyed due to the local population using them as a source of building materials. The movable artefacts left behind by the monks in Grandmont and Muret became part of the patrimony of the diocese of Limoges, which sold many of them. The Grammont manuscripts also shared the fate of the order's other possessions: some of them ended up in the archives of the Haute-Vienne department in Limoges, while the rest were scattered throughout the country, ending up in public libraries and private collections. In the first quarter of the 21st century, two fragments of Grammont musical manuscripts were purchased by public institutions at auction. The first is a *prosarium* from the Macheret monastery near Troyes, currently kept at the Bibliothèque nationale de France. The second is a card from a late medieval gradual, probably from the Grandmont Abbey itself. Since 2013, this card has been part of the collection of the Musée du Pays d'Ussel in the Corrèze department. It contains part of a mass in honour of the founder of the Grammatic order, St Stephen of Muret. The recto of this page features a rich iconographic programme devoted mainly to this saint.

The paper will present a brief liturgical study of the texts written on this page and an analysis of the iconographic programme visible on its recto.

Świadomość historyczna w iluminacjach tzw. Antyfonarza miechowskiego z 2. połowy XVI wieku z dawnego konwentu Bożogrobców w Miechowie

W początkach XVI w. nastąpił szczególnie rozwój Bożogrobców, zwanych stróżami Grobu Chrystusowego, sprowadzonych do Polski w 1163 r. przez uczestnika wypraw krzyżowych, Jakse z Miechowa. Stało się to dzięki działalności proboszcza generalnego Tomasza Bylicy z Olkusza (1508–1542), który przywiązywał dużą wagę do wykształcenia współbraci. Dał temu wyraz w reformie istniejącego od początku XV w. w Miechowie studium filozoficzno-teologicznego oraz w podtrzymywaniu ścisłych relacji z Akademią Krakowską. Troska Bożogrobców o rozwój intelektualny członków i kandydatów do zakonu wyrażała się m.in. w gromadzeniu zbiorów bibliotecznych oraz właściwym pielegnowaniu liturgii celebrowanej w miechowskiej świątyni Bożego Grobu. Niestety, w wyniku zawieruchy dziejowej bogate zbiory biblioteczne z Miechowa, w tym rękopisy, rozproszyły się lub bezpowrotnie przepadły. Wyjątkowym świadkiem dawnej świetności miechowskich bożogrobców jest zachowany w zbiorach Seminarium Duchownego w Kielcach *Antiphonarum ecclesiae Miechoviensis* (nr RL-8), powstały najprawdopodobniej pomiędzy 1562 a 1580. Kodeks ten jest jedynym zachowanym świadkiem życia liturgicznego i muzycznego w Miechowie, wyrosłego na gruncie kultu Bożego Grobu w Jerozolimie, jaki stanowił o istocie życia zakonnego. Antyfonarz miechowski do tej pory pozostawał jedynie w kręgu zainteresowania muzykologów, natomiast nie badano go pod względem zawartych w nich dekoracji malarskich. Choć ich poziom artystyczny jest niestety przeciętny, są one istotne z innych względów. Referat ma na celu omówienie zdobiących antyfonarz iluminacji w kontekście bardzo interesującego zjawiska, jakim jest świadome odwołanie się do przeszłości, które najczęściej próbuje się określać mianem historyzmów, historyzacji, archaizacji albo tendencji retrospektywnych. Zostaną wskazane wzorce ikonograficzne oraz podjęta będzie próba odpowiedzi na pytanie, skąd twórca mógł czerpać wzory do budowania systemów dekoracyjnych poszczególnych kart oraz jakimi kierował się pobudkami.

Historical awareness in the illuminations of the so-called Miechów Antiphony from the 2nd half of the 16th century, from the former convent of the Holy Sepulchre Order in Miechów

The early 16th century saw a particular development of the Holy Sepulchre Order, known as the guardians of Christ's Tomb, brought to Poland in 1163 by the Crusader Jaksa of Miechów. This was the result of the activities of the general parish priest Tomasz Bylica from Olkusz (1508–1542), who paid great attention to the education of his fellow brothers. He expressed this in the reform of the philosophical and theological study programme that had existed in Miechów since the beginning of the 15th century and in maintaining close relations with the Cracow Academy. The concern of the Holy Sepulchre Order for the intellectual development of its members and candidates was expressed, among other things, in the accumulation of library collections and the proper cultivation of the liturgy celebrated in the Holy Sepulchre temple in Miechów. Unfortunately, as a result of historical turmoil, the rich library collections from Miechów, including manuscripts, were scattered or irretrievably lost. A unique witness to the former glory of the Order of the Holy Sepulchre in Miechów is the *Antiphonarum ecclesiae Miechoviensis* (no. RL-8), preserved in the collections of the Theological Seminary in Kielce, most likely created between 1562 and 1580. This codex is the only surviving witness to the liturgical and musical life in Miechów, which grew out of the cult of the Holy Sepulchre in Jerusalem, which was the essence of monastic life. Until now, the Miechów Antiphony has remained only in the circle of interest of musicologists, while its painted decorations have not been studied. Although their artistic level is sadly average, they are important for other reasons. The paper aims to discuss the illuminations decorating the antiphony in the context of a very interesting phenomenon, which is a conscious reference to the past, most often referred to as historicism, historicisation, archaisation or retrospective tendencies. Iconographic patterns will be identified and an attempt will be made to answer the question of where the artist could have drawn inspiration for the decorative systems of individual cards and what his motives were.

Dekoracje malarskie graduálu dominikanek piotrkowskich Przyczynek do twórczości brata Błażeja Dereya OP (ok. 1587-1666)

Twórczość Błażeja Dereya, skryptora i iluminatora z zakonu kaznodziejskiego, była jak dotąd przedmiotem zainteresowania przede wszystkim muzykologów i historyków literatury. Zwracano uwagę na wyjątkowo bogatą dekorację przepisywanych przez niego rękopisów liturgicznych, a w szczególności na historyzujący charakter znajdujących się w nich inicjałów, jak dotąd nie poświęcono jednak temu zagadnieniu osobnego studium. Rozwój badań nad kaligrafią pozwala, jak się wydaje, na wskazanie źródeł jego zapożyczeń i inspiracji. W referacie szczegółowej analizie poddane zostanie trzyczęściowe *Grauduale de tempore et de sanctis* spisane w latach 1632–1635 w Poznaniu dla klasztoru dominikanek w Piotrkowie (Archiwum Polskiej Prowincji Dominikanów w Krakowie), w którym znajduje się wielki zespół inicjałów i ornamentów utrzymanych w tradycji średniowiecznej. Trwałość form muzycznych i artystycznych były bardzo istotnym elementem budowania wspólnot zakonnych, a związek z tradycją chóralu przejawiał się w kultuwowaniu dawnego typu ksiąg chórowych i ich dekoracji.

Illustrations in the gradual of the Dominican Sisters of Piotrków A contribution to the work of Brother Błażej Derey OP (ca. 1587-1666)

The work of Błażej Derey, a scribe and illuminator from the Order of Preachers, has so far been of interest mainly to musicologists and literature historians. Attention has been drawn to the exceptionally rich decoration of the liturgical manuscripts he transcribed, and in particular to the historicising character of the initials they contain, but no separate study has been devoted to this issue so far. The development of research on calligraphy seems to allow us to identify the sources of his borrowings and inspirations. This paper will present a detailed analysis of the three-part *Grauduale de tempore et de sanctis*, written in 1632–1635 in Poznań for the Dominican convent in Piotrków (Archive of the Polish Province of Dominicans in Cracow), which contains a large collection of initials and ornaments in the medieval tradition. The permanence of musical and artistic forms was a very important element in the building of monastic communities, and the connection with the choral tradition was manifested in the cultivation of the old type of choir books and their decoration.

Kodeks Wyszehradzki Ewangeliarz koronacyjny ?

Kodeks Wyszehradzki od dawna uważany jest za namacalny zabytek historii państwa czeskiego. Status ten zawdzięcza Ferdinandowi Lehnerowi, który w XIX wieku powiązał go z koronacją pierwszego króla czeskiego, Wratysława. Jego przypuszczenie opierało się na fakcie, że jako jedyny spośród rękopisów powstałych w tej samej pracowni kończy się on perykopą *In die ordinationis regis*. Wnioski Lehnera zostały powszechnie przyjęte i do dziś mają duży oddźwięk w badaniach. Anežka Merhautová zwróciła na przykład uwagę, że rękopis został prawdopodobnie wykonany w pośpiechu, aby był gotów na dzień koronacji Wratysława. O „koronacyjnym charakterze” dekoracji kodeksu przekonywał też Pavol Čemý na podstawie analizy ikonografii iluminacji.

Kodeks jest starannie uporządkowany: poszczególne perykopy zaczynają się zazwyczaj od góry karty tak, aby każde czytanie mieściło się na jednej stronie. Towarzyszące im iluminacje są zazwyczaj umieszczone naprzeciwko incipitu, co powoduje, że kilka stron zawiera puste pola. Szczególną uwagę poświęcono liturgii bożonarodzeniowej, zaczynającej się od perykopy *Liber generationis*, śpiewanej wieczorem, przed Wigilią. Zarówno genealogia Jezusa, jak i cztery typologiczne prefiguracje odnoszą się do Narodzenia Pańskiego. Ponadto każda z mszy bożonarodzeniowych jest opatrzona osobną iluminacją. Podkreślono również czytania na Niedzielę Wielkanocną i Zielone Świątki, których tekst spisany jest złotem. Trzecia pisana złotem perykopa poświęcona jest świętemu Wacławowi, patronowi Czechów i ich wiecznego władcy.

Nic zatem nie wskazuje na to, żeby skrybowie i iluminatorzy pracowali pod presją czasu. Wybór tematów – liczniejszych niż w jakimkolwiek innym podobnym rękopisie – jest celowy i sugeruje starannie zaplanowane zlecenie. Związek z królewską godnością Chrystusa, od którego wywodzi się godność jego ziemskich przedstawicieli, sugeruje przede wszystkim ostatnie czytanie, a także kilka szczegółów ikonograficznych: motyw *porta clausa* z wchodzącym królem oraz niezwykła scena namaszczenia Pana, umieszczona na początku cyklu Męki Pańskiej.

Według kronikarza Kosmy, Wratysław nie przeoczył żadnej okazji, aby pojawić się publicznie w koronie. Owe *Festkrönungen*, znane również z innych średniowiecznych królestw, odbywały się podczas ważnych świąt kościelnych i stanowiły uproszczoną formę obrzędu koronacyjnego. Drugi król czeski Władysław otrzymał prawo do zakładania korony w Boże Narodzenie, Wielkanoc, Zielone Świątki oraz we wspomnienia św. Wacława i św. Wojciecha. Zezwolenie to prawdopodobnie opierało się na przywileju Wratysława. Z wyjątkiem św. Wojciecha, wszystkie te święta są wyraźnie zaznaczone w dekoracji Kodeksu Wyszehradzkiego. Wydaje się zatem prawdopodobne, że księga została stworzona właśnie na potrzeby tych uroczystości. Jeśli tak, to jej powstanie należy umiejscowić między 1086 a 1092 rokiem.

The Vyšehrad Codex A Coronation Evangeliary?

The Vyšehrad Codex has long been regarded as a tangible monument to the history of the Czech state. It owes this status to Ferdinand Lehner, who in the 19th century associated it with the coronation of the first Czech king, Vratislav. His assumption rested on the fact that, uniquely among the manuscripts produced in the same workshop, it concludes with the pericope *In die ordinationis regis*. Lehner's conclusions have been widely adopted and remain influential to this day. Anežka Merhautová, for instance, pointed out that the manuscript was likely produced in haste to be ready for Vratislav's coronation day. The "coronation character" of the codex's decoration was argued by Pavol Černý on the basis of an iconographic analysis of the illuminations.

The codex is carefully organised: individual pericopes usually begin at the top of a folio so that each reading fits onto a single opening. The accompanying illuminations are generally placed opposite the incipit, which results in several pages containing blank areas. Particular care was devoted to the Christmas liturgy, beginning with the pericope *Liber generationis*, sung on the evening before the vigil. Both the genealogy of Jesus and four typological prefigurations relate to the Nativity. In addition, each of the Christmas Masses is accompanied by an illumination. The readings for Easter Sunday and Pentecost are also highlighted, their text written in gold. A third golden pericope is devoted to the feast of St Wenceslas, patron of the Bohemians and their eternal ruler.

There is thus little to suggest that the scribes and illuminators were under time pressure. The choice of subjects – more numerous than in any related manuscript – is deliberate, indicating a carefully planned commission. The connection to the royal dignity of Christ, from whom the dignity of his earthly representatives derives, is suggested above all by the final reading, as well as by several iconographic details: the motif of the *porta clausa* with a king entering, and the unusual scene of the Anointing of the Lord placed at the head of the Passion cycle.

According to the chronicler Cosmas, Vratislav never missed an opportunity to appear in public adorned with the crown. These *Festkrönungen*, known also from other medieval kingdoms, took place on major ecclesiastical feasts and constituted a simplified form of the coronation rite. The second Czech king Vladislav was granted the right to don the crown at Christmas, Easter, Pentecost, and on the feasts of St Wenceslas and St Adalbert. This permission was probably based on Vratislav's privilege. With the exception of St Adalbert, all these feasts are prominently highlighted in the decoration of Vyšehrad codex. It therefore seems plausible that the codex was produced precisely for these ceremonies. If so, its creation should be placed rather between 1086 and 1092.

Prezentacja współpracy w ramach COST action CA23143 „Participation through Prayer in the Late Medieval and Early Modern World (Prayticipate)”

COST (European Cooperation in Science and Technology – Europejska Współpraca w dziedzinie Nauki i Technologii) to inicjatywa, która finansuje sieci współpracy badawczej (działania COST) dla naukowców, a nie bezpośrednie projekty badawcze. Oferuje finansowanie spotkań, warsztatów i wymian w całej Europie i poza nią w celu wspierania interdyscyplinarnych pomysłów, działając w ramach głównych programów UE, takich jak Horizon Europe.

Działanie *Prayticipate* poświęcone jest dyskusji na temat doświadczeń średniowiecznych ludzi z Bogiem, tworzenia wspólnot oraz strukturyzacji życia codziennego poprzez modlitwę. Zjawisko to, charakteryzujące się pluralizmem i różnorodnością, analizowane z różnych perspektyw metodologicznych, wymaga prężnej międzynarodowej sieci współpracy badawczej, która będzie dążyć do stworzenia wspólnych ram dla badań nad modlitwą w chrześcijaństwie zachodnim w okresie późnego średniowiecza i wczesnej nowożytności. Punktem wyjścia jest założenie, że studium modlitwy jako praktyki partycypacyjnej na kilku poziomach (wspólnotowej lub społecznej), z wykorzystaniem różnych środków materialnych (mediów, przedmiotów), które mogą wywołać lawinowy pogłębiający się efekt w umyśle wiernego, może prowadzić do lepszego zrozumienia modlitwy (a wraz z nią – historii wyobraźni, nadziei i medytacji) w całej jej różnorodności. Podczas prezentacji i późniejszej dyskusji zostaną nakreślone różne możliwości badawcze oferowane w ramach tej akcji a także możliwość dołączenia do niej i rozpoczęcia współpracy z innymi członkami akcji w całej Europie.

Presentation of the COST action CA23143 Participation through Prayer in the Late Medieval and Early Modern World event (Prayticipate)

COST (European Cooperation in Science and Technology) is an initiative that funds collaborative research networks (COST Actions) for scientists, rather than direct project research. It offers funding for meetings, workshops, and exchanges across Europe and beyond to foster interdisciplinary ideas, operating under major EU programs, such as Horizon Europe.

The action *Prayticipate* is devoted to discussing the experiences of medieval people with the Divine, the creation of societal communities, and the structuring of everyday life through prayers. The phenomenon marked by plurality and diversity, as well as the disparate nature of research on prayer, calls for a strong collaborative international research network that will move towards creating a shared framework for the study of prayer in Latin Christianity during the late medieval and early modern periods. The idea behind the action is that studying prayer as a participatory practice on several levels (as a communal or social practice, using a variety of material devices (media, objects) that can evoke a spiralling, amplifying effect in the mind of the devotee, will lead to a better understanding of prayer (and with it, the history of imagination, hope, and meditation) in its plurality. During the presentation and subsequent discussion, I will outline the various possibilities offered by the action and describe how one can participate in it and start collaborating with other action members across Europe.

www.prayticipate.eu

PRAYTICIPATE

Management

Working Groups ▾

Activities ▾

Newsletter

Bibliography

PRAYTICIPATE - COST ACTION CA23143

Participation through Prayer in the Late Medieval and Early Modern World

© KNOW MORE

Liturgica Poloniae+: nowe narzędzie cyfrowe w badaniach nad rękopisami liturgicznymi

Paweł Figurski

Referat przedstawi *Liturgica Poloniae+*, innowacyjną platformę cyfrową stworzoną z myślą o kompleksowym opisie i automatycznej analizie średniowiecznych rękopisów łacińskich, ze szczególnym uwzględnieniem źródeł liturgicznych. Platforma łączy w sobie technologię HTR (Handwritten Text Recognition), z zaawansowanymi narzędziami, które poprawiają dokładność transkrypcji i umożliwiają automatyczną analizę treści rękopisów. Główne komponenty platformy to zaawansowane funkcje wyszukiwania, interaktywne bazy danych i moduły do współpracy badawczej, które ułatwiają zarówno indywidualną, jak i zbiorową pracę nad tekstami średniowiecznymi. System został z powodzeniem wdrożony w projektach badawczych, takich jak eCLLA+ (Henry Bradshaw Society Online Publications) i *Liturgica Poloniae: A Descriptive Catalogue of Polish Liturgical Manuscripts*, gdzie wspiera badania, katalogowanie i interpretację średniowiecznych źródeł liturgicznych. Celem wystąpienia jest ukazanie, w jaki sposób cyfrowe narzędzia rewolucjonizują badania nad rękopisami liturgicznymi i otwierają nowe możliwości dla badań naukowych.

Liturgica Poloniae+: a new digital tool for research on liturgical manuscripts

The presentation introduces *Liturgica Poloniae+*, an innovative digital platform designed for the comprehensive description and automated analysis of medieval Latin manuscripts, with a particular focus on liturgical sources. At its core, the platform combines HTR (Handwritten Text Recognition) technology with advanced tools that improve transcription accuracy and enable the automatic analysis of manuscript contents. Its main features – powerful search functions, interactive databases, and collaborative research modules – facilitate both individual and collective work on medieval texts. The system has been successfully implemented in research projects such as eCLLA+ (Henry Bradshaw Society Online Publications) and *Liturgica Poloniae: A Descriptive Catalogue of Polish Liturgical Manuscripts*, where it supports the study, cataloguing, and interpretation of medieval liturgical sources. Through selected liturgical case studies, the presentation will demonstrate the platform's research potential and its contribution to the evolving field of digital manuscript studies. Ultimately, the talk aims to show how digital technologies are transforming the study of medieval manuscripts, opening new avenues for both academic inquiry and public engagement.

Liturgica Poloniae

Umowa nr NPRH/DN/SP/495426/2021/10

O potencjale analitycznych technik nieniszczących dla badań kodeksów iluminowanych na przykładzie prac w projekcie *Liturgica Poloniae*

Juliusz Raczkowski

W krótkim komunikacie zostanie zaprezentowany zakres i metodyka nieinwazyjnych badań materiałoznawczych, prowadzonych w ramach projektu *Liturgica Poloniae*, wraz z charakterystyką uzyskiwanych wyników, ich przydatności dla podstawowego rozpoznania cech fizycznych badanych ksiąg i wykorzystanych materiałów (inkausty, pigmenty, proszki metalowe) oraz ich potencjału dla budowania bazy wiedzy na temat technologii średniowiecznych skryptoriów do 1300.

The potential of non-destructive analytical techniques for the study of illuminated manuscripts as exemplified by the work carried out in the *Liturgica Poloniae* project

This short presentation will outline the scope and methodology of non-invasive material science research conducted as part of the *Liturgica Poloniae* project, along with a description of the results obtained, their usefulness for the basic identification of the physical characteristics of the books studied and the materials used (ink, pigments, metal powders) and their potential for building a knowledge base on the technology of medieval scriptoria up to 1300.

Fragmenty ksiąg liturgicznych w zbiorach Archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego Uwagi na marginesie katalogu

W zbiorach Archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego znajduje się kilkanaście fragmentów ksiąg liturgicznych. Jest to pergaminowa makulatura użyta do oprawy późniejszych, wczesnonowożytnych rękopisów i akt. Osiem z nich zostało już opisanych w pierwszej części katalogu fragmentów, opublikowanej niedawno w czasopiśmie „Analecta. Studia z Dziejów Nauki i Techniki” 33 (2024), z. 2. Opisy pozostałych znajdują się w drugiej części katalogu, która ukaże się w 2026 r.

Referat będzie się składał z dwóch części. W pierwszej części zostaną omówione zasady katalogowania fragmentów w Archiwum UJ, typologia i proveniencja badanych fragmentów, zastosowanie makulatury w perspektywie oprawozdawczej, a następnie syntetycznie przedstawione będą gatunki ksiąg liturgicznych odnalezionych w zbiorach Archiwum. Część druga przedstawi metody określania pochodzenia fragmentów, ich związki z zachowaną tradycją rękopiśmienną oraz ich znaczenie dla badań nad lokalną liturgią średniowieczną. Dopelnieniem będą ogólniejsze wnioski, dotyczące funkcjonowania makulatury pergaminowej w zbiorach dawnego Uniwersytetu Krakowskiego.

Fragments of liturgical books in the collection of the Jagiellonian University Archive Marginal notes on the catalogue

The Jagiellonian University Archives collection contains several fragments of liturgical books. These are pieces of parchment waste used for binding later, early modern manuscripts and documents. Eight of them have already been described in the first part of the catalogue of fragments, recently published in the journal „Analecta. Studies in the History of Science and Technology” 33 (2024), vol. 2. Descriptions of the remaining fragments will be included in the second part of the catalogue, which will be published in 2026.

The paper will consist of two parts. The first part will discuss the principles of cataloguing fragments in the Jagiellonian University Archives, the typology and provenance of the fragments studied, the use of waste paper from a bookbinding perspective, and then a summary of the types of liturgical books found in the Archives' collections will be presented. The second part will present methods for determining the origin of fragments, their connections with the preserved manuscript tradition, and their significance for research on local medieval liturgy. This will be complemented by more general conclusions concerning the functioning of parchment waste in the collections of the former University of Krakow.

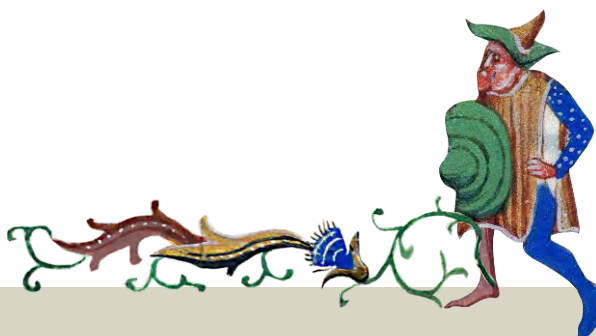

Iluminowane inicjały inkunabułów w zbiorach Archiwum Archidiecezjalnego w Poznaniu

Wśród zasobów archiwalnych instytucji kościelnych w Polsce, jeden z największych zespołów inkunabułów znajduje się w Archiwum Archidiecezjalnym w Poznaniu. W jego zbiorach przechowywanych jest ponad 800 woluminów zawierających piętnastowieczne druki, z których część wyposażona jest w iluminowane inicjały. Do tej pory ten element dekoracyjny inkunabułów poznańskich nie wzbudzał bliższego zainteresowania badaczy. Żaden z inicjałów nie został dotąd opublikowany, a przedwojenny katalog Kamila Kantaka odnotowuje tylko niektóre z nich – i to bez większych szczegółów. Najbardziej wyróżniające się inicjały zostaną w referacie poddane dokładnej analizie w kilku aspektach: oddziaływania treści na tematykę iluminacji, funkcji oraz estetyki zdobień. Istotna będzie także próba identyfikacji warsztatu iluminatorskiego oraz określenie czasu powstania inicjałów.

Illustrated initials of incunabula in the collection of the Archdiocesan Archives in Poznań

Among the archival resources of church institutions in Poland, one of the largest collections of incunabula is located in the Archdiocesan Archives in Poznań. Its collection contains over 800 volumes of 15th-century prints, some of which feature illuminated initials. Until now, this decorative element of Poznań incunabula has not attracted much interest from researchers. None of the initials have been published yet, and Kamil Kantak's pre-war catalogue only mentions some of them, without providing much detail. The most distinctive initials will be subjected to a thorough analysis in several aspects: the impact of content on the theme of illumination, function and aesthetics of decorations. It will also be important to attempt to identify the illuminator's workshop and determine the time of creation of the initials.

**Fototeka Działu Rękopisów
dawnej Pruskiej Biblioteki Państwowej
Odnaleziony zbiór i źródło do historii badań
nad dziedzictwem rękopiśmiennym.**

Celem komunikatu jest prezentacja fototeki Działu Rękopisów dawnej Pruskiej Biblioteki Państwowej: zbioru, który tuż po II wojnie światowej znalazł się w Muzeum Narodowym w Warszawie, a obecnie przechowywany jest w Bibliotece Jagiellońskiej. Berlińska fototeka – założona po zakończeniu pierwszej wojny światowej i złożona z ponad 20.000 fotografii oraz setek kserokopii rękopisów (głównie średniowiecznych kodeksów iluminowanych) z bibliotek w Europie, Rosji i Ameryce, zbiorów kościelnych oraz z oferty antykwarycznej – była jedną z największych i najważniejszych specjalistycznych kolekcji tego rodzaju. W komunikacie zaprezentowane zostaną moje dotychczasowe ustalenia na temat genezy, funkcji, znaczenia i historii berlińskiej fototeki, a także szersze zagadnienie badawcze problematyki historycznych fototek rękopisów.

**Photo archive of the Manuscripts Department
of the former Prussian State Library
A rediscovered collection and source for research
into manuscript heritage**

The purpose of this announcement is to present the photo library of the Manuscripts Department of the former Prussian State Library: a collection that was housed in the National Museum in Warsaw after the World War II, and is currently stored in the Jagiellonian Library. The Berlin photo library – established after the end of the First World War and consisting of over 20.000 photographs and hundreds of photocopies of manuscripts (mainly medieval illuminated codices) from libraries in Europe, Russia and America, church collections and antique shops – was one of the largest and most important specialist collections of its kind. The presentation will present my findings to date on the origins, function, significance and history of the Berlin photo library, as well as the broader research issue of historical manuscript photo libraries.

Syntagma Gennadiusza z Ochrydy: teologia, polemika i tradycja rękopiśmienna

Znaczenie teologiczne i literackie Gennadiusza z Ochrydy ilustruje jego wciąż nieopublikowane dzieło *Syntagma* (Σύνταγμα Γενναδίου), które zajmuje ważne miejsce wśród antylacińskich pism, powstałych po drugim soborze w Lyonie (1274). Dzieło to jest antologią źródeł biblijnych i patrystycznych, starannie wyselekcjonowanych i opatrzonych zwięzłymi, ale bogatymi teologicznie komentarzami. *Syntagma* wnosi znaczący wkład w obronę doktryny prawosławnej i wpisuje się w szerszy kontekst bizantyjskiej polemiki z łacińskim Zachodem.

Dzieło to zachowało się w kilku rękopisach, z których jednym z najważniejszych jest Cod. Graec. 256, przechowywany w Bibliotece Państwowej Bawarii w Monachium. Kodeks jest częścią zbioru zatytułowanego *Κατὰ Λατίνων Διάφορα* („Różne pisma przeciwko łacinnikom”), w którym tekst arcybiskupa Gennadiusza pojawia się jako pierwszy z serii greckich traktatów antylacińskich.

The Syntagma of Gennadius of Ohrid: Theology, Polemics, and Manuscript Tradition

The theological and literary significance of Gennadius of Ohrid is exemplified in his still-unpublished work *Syntagma* (Σύνταγμα Γενναδίου), which holds a notable place among the anti-Latin writings produced after the Second Council of Lyon (1274). The work is an anthology of biblical and patristic sources, carefully selected and accompanied by concise yet theologically rich commentaries. The *Syntagma* contributes meaningfully to the defense of Orthodox doctrine and fits within the broader context of Byzantine polemics against the Latin West.

This work is preserved in several manuscripts, one of the most important being Cod. Graec. 256, housed at the Bavarian State Library in Munich. The codex is part of a collection titled *Κατὰ Λατίνων Διάφορα* („Various Writings Against the Latins”), where the text of Archbishop Gennadius appears as the first in a series of Greek anti-Latin treatises.

Pergaminowe rękopiśmienne egzemplarze Biblii w zasobie Archiwum i Biblioteki Krakowskiej Kapituły Katedralnej

W zasobie Archiwum i Biblioteki Krakowskiej Kapituły Katedralnej znajdują się cztery pergaminowe rękopiśmienne egzemplarze Biblii (Ms 62, Ms 63, Ms 64, Ms 65). Referat ma na celu zaprezentowanie tych czterech kodeksów, które do tej pory w literaturze naukowej zostały opracowane jedynie w sposób ogólny i nie zostały ze sobą zestawione w jednej pracy naukowej. **Ms 62** to XIII-wieczny egzemplarz Biblii o proveniencji bolońskiej z charakterystyczną włoską dekoracją, błędnie przypisywany Rafałowi ze Skawiny. **Ms 63** – najbardziej znany egzemplarz Biblii kapitulnej – to tzw. Biblia grunwaldzka lub Biblia Ludera z 1321 r., która została ofiarowana katedrze krakowskiej przez króla Władysława Jagiełłę po bitwie pod Grunwaldem i była już przedmiotem wielu opracowań. **Ms 64** to wielkoformatowa gotycka Biblia z XIV w., której kilka kart zostało wyciętych z kodeksu w XIX w. i są dziś przechowywane w Muzeum Narodowym w Krakowie, z kolei **Ms 65** to klasyczna Biblia paryska z 2. poł. XIII w., która w XV w. należała do biskupa krakowskiego Tomasza Strzemińskiego i – jak wskazuje zapis skreślony ręką Strzemińskiego – winna być przekazana Bibliotece Jagiellońskiej.

W referacie zaprezentowane zostaną wyniki badań kodykologicznych tych czterech kodeksów z uwzględnieniem nieznanych dotąd informacji na ich temat, w tym szczegółowa analiza not proveniencyjnych. Podjęta będzie również próba wykazania różnic i podobieństw między omawianymi egzemplarzami Biblii.

Parchment manuscripts of the Bible in the collection of the Archive and Library of the Krakow Cathedral Chapter

The collection of the Archive and Library of the Krakow Cathedral Chapter includes four parchment manuscripts of the Bible (Ms 62, Ms 63, Ms 64, Ms 65). The aim of this paper is to present these four codices, which have so far been discussed only in general terms in academic literature and have not been compared with each other in a single academic work. **Ms 62** is a 13th-century copy of the Bible of Bolognese provenance with characteristic Italian decoration, erroneously attributed to Rafał of Skawina. **Ms 63** – the most famous copy of the chapter Bible – is the so-called Grunwald Bible or Luder Bible from 1321, which was donated to the Krakow Cathedral by the King Władysław Jagiełło after the Battle of Grunwald and has already been the subject of many studies. **Ms 64** is a large-format Gothic Bible from the 14th century, several pages of which were cut out of the codex in the 19th century and are now kept in the National Museum in Krakow. **Ms 65**, on the other hand, is a classic Paris Bible from the second half of the 13th century, which in the 15th century belonged to the Bishop of Krakow, Tomasz Strzemiński, and – as indicated by a note written by Strzemiński himself – was to be donated to the Jagiellonian Library.

The paper will present the results of codicological research on these four codices, including previously unknown information about them, as well as a detailed analysis of provenance notes. An attempt will also be made to highlight the differences and similarities between the discussed copies of the Bible.

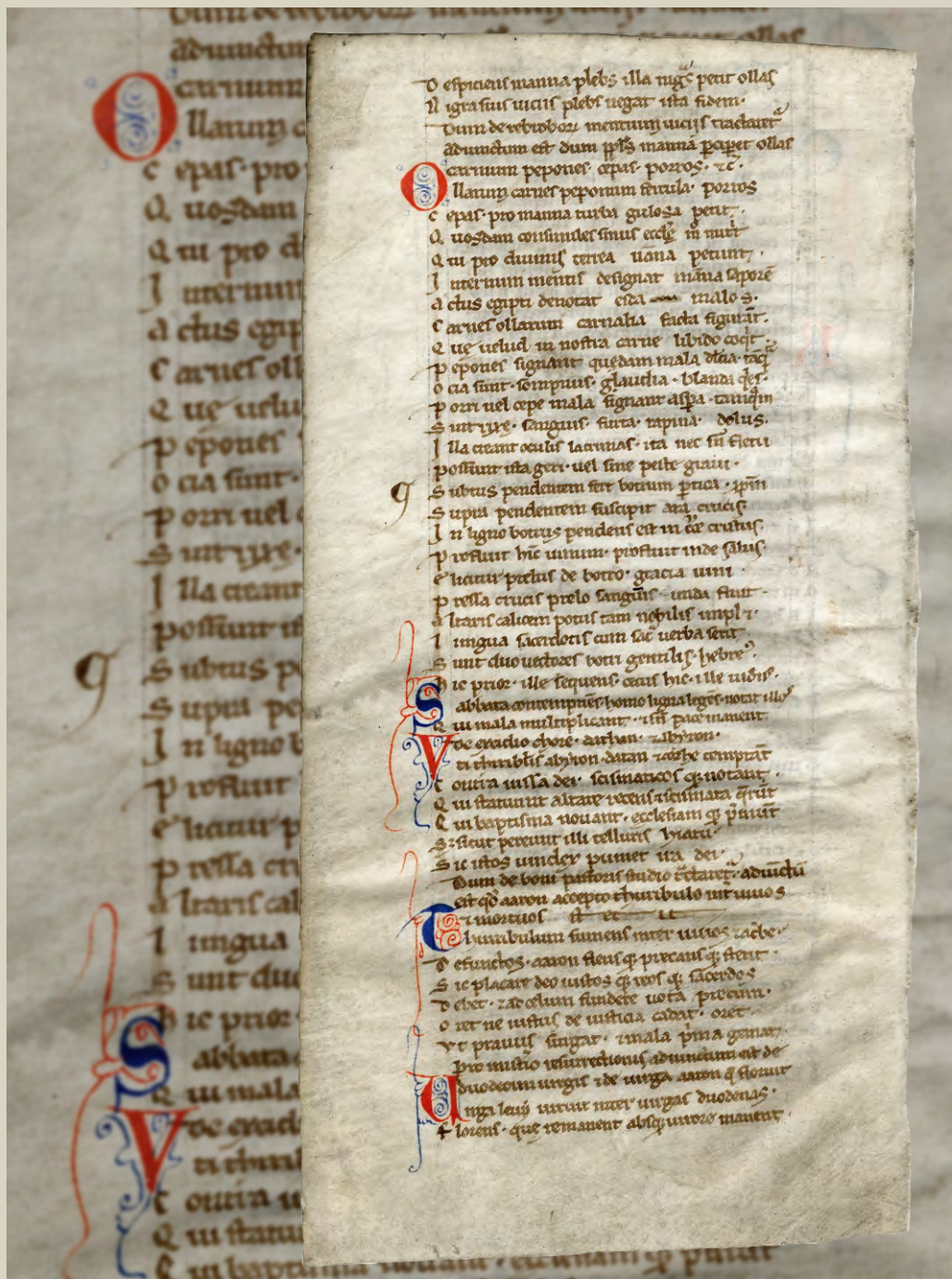
Kodykologiczne ślady głośniejszej lektury w rękopisach *Aurory* Piotra Rigi

Aurora spisana przez Piotra Rige pod koniec XII w. i przeredagowana przez Idziego z Paryża w pierwszych latach XIII w. jako metryczny odpowiednik Biblii głosowanej, stanowiła odpowiedź na ówczesny rozwój studiów biblijnych. Śledzenie odbioru tego tekstu w różnych środowiskach na przestrzeni pełnego i późnego średniowiecza pozwala zauważyć wielowarstwowość tekstu i różnice w jego odbiorze w zależności od kontekstu, w którym był czytany. Te różnice znajdują odzwierciedlenie między innymi w fizycznych cechach kodeksów. W referacie skoncentruję się na charakterystycznym typie kopii *Aurory* sporządzonych w formacie *folio fracto*. Pomimo tego, że w źródłach pisanych brak potwierdzenia takiego zastosowania *Aurory*, materialne cechy tej grupy rękopisów sugerują, że przygotowano je z myślą o głośniejszej lekturze, najprawdopodobniej w refektarzu.

Codicological traces of reading aloud in the manuscripts of Peter Riga's *Aurora*

Aurora written by Peter Riga at the end of the 12th century and rewritten by Giles of Paris in the early 13th century as a metrical equivalent of the Bible read aloud, was a response to the development of biblical studies at that time. Tracking the reception of this text in various circles throughout the High and Late Middle Ages reveals the multi-layered nature of the text and differences in its reception depending on the context in which it was read. These differences are reflected, among other things, in the physical characteristics of the codices. In this paper, I will focus on a characteristic type of *Aurora* copies made in the *folio fracto* format. Although there is no confirmation of such use of *Aurora* in written sources, the material features of this group of manuscripts suggest that they were prepared for public reading, most likely in the refectory.

Wpływy Juwenkusa i Seduliusza na staroangielskie parafrazy biblijne: tekst, forma, kontekst rękopiśmienny

Łacińskie parafrazy biblijne – zwłaszcza *Evangeliorum Libri Quattuor* Juwenkusa (III/IV w.) i *Carmen Paschale* Seduliusza (V w.) – były znane i czytane w kręgu kultury anglosaskiej. O ich popularności świadczą zarówno inwentarze, jak i liczne kopie rękopiśmienne (por. McBrine 2017; Lapidge 2006). Wpływ tych utworów można dostrzec także w staroangielskiej poezji religijnej, m.in. w tekstach z kodeksu Oxford, Bodleian Library, Junius 11. Szczególnie wyraźne paralele – mimo różnic językowych i wersyfikacyjnych – łączą parafrazy modlitwy *Pater noster* u Juwenkusa i Seduliusza z dwiema anonimowymi staroangielskimi wersjami tej modlitwy, zapisanymi w kodeksach Oxford, Bodleian Library, Junius 121 i Oxford, Corpus Christi College, 201 (Opalińska 2024).

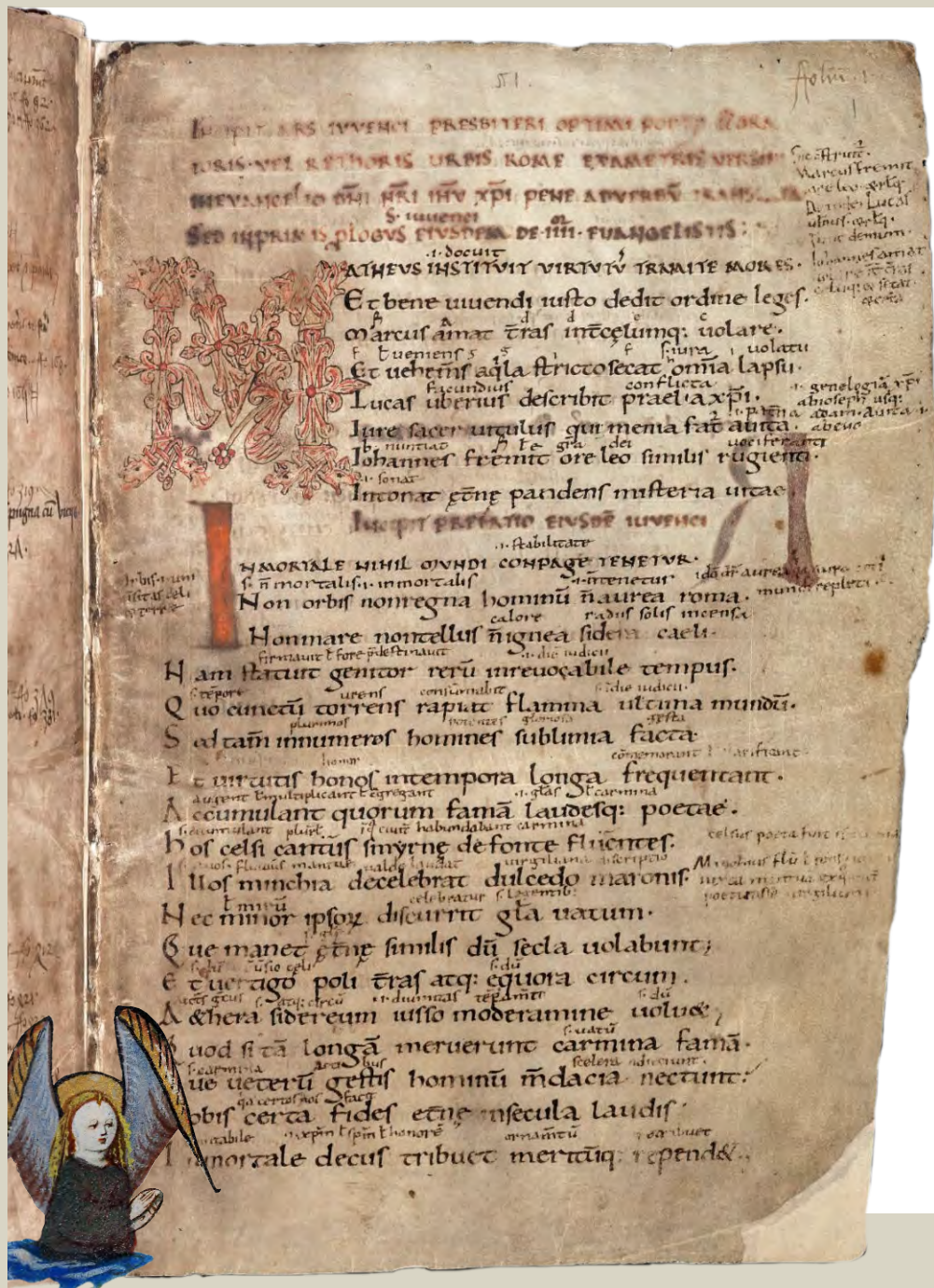
Referat prezentuje wyniki analizy porównawczej łacińskich przekazów Juwenkusa i Seduliusza z kodeksu Paris, Bibliothèque Sainte-Geneviève, MS 2410 i Cambridge UL, MS Gg.5.35, kopiowanych w Anglii, oraz staroangielskich parafraz z obu wymienionych wyżej kodeksów oksfordzkich. Celem jest próba odpowiedzi na pytania: (1) czy wpływ źródeł łacińskich obejmuje nie tylko treść, figury stylistyczne i kompozycję, lecz także układ tekstu i formę zapisu w rękopisach; (2) czy analizowane przekazy łacińskie mogły stanowić bezpośredni wzorzec dla autorów wersji wernakularnych; oraz (3) jak funkcje i znaczenie staroangielskich parafraz zmieniają się w świetle łacińskich pierwowzorów.

The influence of Juvenius and Sedulius on Old English biblical paraphrases: text, form, manuscript context

Latin biblical paraphrases – especially Juvenius' *Evangeliorum Libri Quattuor* (3rd/4th century) and Sedulius' *Carmen Paschale* (5th century) – were known and read in the Anglo-Saxon world. Their popularity is evidenced by inventories and numerous manuscript copies (cf. McBrine 2017; Lapidge 2006). The influence of these works can also be seen in Old English religious poetry, including the texts from Oxford, Bodleian Library, Ms Junius 11. Particularly clear parallels – despite linguistic and versification differences – connect the paraphrases of the *Pater noster* by Juvenius and Sedulius with two anonymous Old English versions of this prayer, attested in Oxford, Bodleian Library, Ms Junius 121, and Oxford, Corpus Christi College, Ms 201 (Opalińska 2024).

This paper presents the results of a comparative analysis of the Latin texts by Juvenius and Sedulius from Paris, Bibliothèque Sainte-Geneviève, Ms 2410 and Cambridge UL, Ms Gg.5.35, copied in England, and Old English paraphrases from the above-mentioned Oxford codices. It attempts to answer the questions of (1) whether the influence of the Latin sources extends beyond the content, stylistic figures and composition, and includes also the layout of the text and the form of notation in the manuscripts; (2) whether the analysed Latin texts could serve as a direct model for the authors of the vernacular versions; and (3) how the understanding of the functions and meaning of the Old English paraphrases may change in the light of their Latin prototypes.

Biblijna fauna w egzegezie średniowiecznej na przykładzie krokodyla

W przechowywanym w Stiftsbibliothek St. Gallen i datowanym na IX w. manuskrypcie o sygnaturze Cod. Sang. 295, zawierającym tekst Biblii opatrzone obszernymi glosami, możemy przeczytać następujące wyjaśnienie dotyczące jednego z zoonimów, jaki spotykamy w Księdze Kapłańskiej 11,29: „Crocodrillus. bestia in flumine. similis lacerte. sed maior. ita ut homines manducet. Et habet nilis quadrupedia animalia. et terrę pariter ac fluminibus infesta. hoc unum animal terrestre linguę succaret. unum superiore mobili maxilla imprimit morsu. Alia terribile pectinatim stipante sedentium serie. Magnitudine excedit plerumque duo de xx cubitos. Parit oua quanta anseres. ungula autem armatus est contra omnes ictus. cute inuicta Dies in terra agit. noctes in aqua”. Mamy tu opis krokodyla oparty na charakterystyce z *Historii naturalnej* Pliniusza Starszego (VIII 89), co jest pewną ciekawostką, gdyż zazwyczaj do tworzenia glos średniowiecznym autorem służył Izydor i jego napisane w duchu chrześcijańskim *Etymologie*. Impulsem do napisania tej konkretnie glosy jest wymienienie wśród zwierząt nieczystych w tym wersecie w tłumaczeniu św. Hieronima zoonimu *crocodrillus*. Nie ulega wątpliwości, że autor glosy identyfikował wymienione w interesującej nas perykopie zwierzę z krokodylem nilowym (*Crocodylus niloticus*). W łacińskim tłumaczeniu Księgi Kapłańskiej 11:29–30 ten duży gad pojawia się wśród zwierząt znacznie mniejszych („mustela et mus et corcodillus [...] migale et cameleon et stelio ac lacerta et talpa”). Odczuwamy tu swego rodzaju dysonans i autor glosy (prawdopodobnie w niezamierzony sposób) ten dysonans jeszcze bardziej uwypukla, bo oto wśród zwierząt nieczystych, których zjadania Izraelitom zakazano, zostaje wymieniony krokodyl, który – jak w glosie zaznaczono – sam zjada ludzi (*homines manducet*). Tymczasem jeśli spojrzymy do tekstu Biblii Hebrajskiej wydaje się, że wszystkie wymienione w Księdze Kapłańskiej 11:29–30 stworzenia są niedużych rozmiarów, co wydaje się logiczne i zgodne z kontekstem tej perykopy. Mamy tam bowiem następujące hebrajskie zoonimy תַּנְּשֵׁמֶת, חֲסִיד, לְטִמָּה, כְּתָב, אֶבְרָה, עֶבְרָה, חֶזֶד, które co do szczegółowej identyfikacji mogą nastroczać problemów, wszystkie jednak określają zwierzęta stosunkowo nieduże. Ekwiwalentem rzekomego krokodyla jest dla św. Hieronima hebrajski termin אֶבְרָה. Współcześni badacze starają się zidentyfikować ten rzeczownik, posługując się współczesną systematyką gatunków, a identyfikacje te oscylują wokół stosunkowo niedużych zwierząt, np. *Uromastix aegyptia* lub jakiś inny gatunek jaszczurki z kolczastym ogonem.

Referat podejmie problem zaistnienia krokodyla w biblijnej egzegezie starożytnej (m.in. św. Augustyn i św. Hieronim) i średniowiecznej (np. Raban Maur, Honoriusz z Autun, Piotr Damiani, Pierre de Blois, Andrzej ze Św. Wiktora, Mikołaj z Liry).

Biblical fauna in medieval exegesis: the example of the crocodile

In a manuscript dated to the 9th century and stored in the Stiftsbibliothek St. Gallen, with the reference number Cod. Sang. 295, containing the text of the Bible with extensive glosses, we can read the following explanation of one of the zoonyms found in Leviticus 11:29: „Crocodrillus. beast in flumine. similis lacerte. sed maior. ita ut homines manducet. Et habet nilis quadrupedia animalia. et terra pariter ac fluminibus infesta. hoc unum animal terrestre linguę succaret. unum superiore mobili maxilla imprimit morsu. Alia terribile pectinatim stipante sedentium serie. Magnitudine excedit plerumque duo de xx cubitos. Parit oua quanta anseres. ungula autem armatus est contra omnes ictus. cute inuicta Dies in terra agit. noctes in aqua”. Here we have a description of a crocodile based on the characteristics given in Pliny the Elder’s *Natural History* (VIII 89), which is interesting because medieval authors usually used Isidore and his Christian-inspired Etymologies to create glosses. The impulse to write this particular gloss is the mention of the zoonym *crocodrillus* among the unclean animals in this verse in St Jerome’s translation. There is no doubt that the author of the gloss identified the animal mentioned in the passage of interest to us with the Nile crocodile (*Crocodylus niloticus*). In the Latin translation of Leviticus 11:29–30, this large reptile appears among much smaller animals („mustela et mus et corcodillus [...] migale et cameleon et stelio ac lacerta et talpa”). We sense a kind of dissonance here, and the author of the gloss (probably unintentionally) emphasises this dissonance even more, because among the unclean animals that the Israelites were forbidden to eat, the crocodile is mentioned, which, as noted in the gloss, eats people (*homines manducet*). However, if we look at the text of the Hebrew Bible, it seems that all the creatures mentioned in Leviticus 11:29–30 are small in size, which seems logical and consistent with the context of this passage. There we find the following Hebrew zoonyms חֲדָד, עֶכְבֵּר, צָב, אֲנָקָה, כָּח, לָטְאָה, חֹמֶט, תַּנְשֵׁמֶת, which may pose problems in terms of detailed identification, but all refer to relatively small animals. For St Jerome, the equivalent of the alleged crocodile is the Hebrew term צָב. Contemporary researchers are attempting to identify this noun using modern species classification, and these identifications revolve around relatively small animals, such as *Uromastyx aegyptia* or some other species of lizard with a spiny tail.

The paper will address the issue of the crocodile’s presence in ancient biblical exegesis (e.g. St. Augustine and St. Jerome) and medieval exegesis (e.g. Raban the Moor, Honorius of Autun, Peter Damiani, Pierre de Blois, Andrew of St. Victor, Nicholas of Lyra).

Magna volumina omeliarum

O różnych zastosowaniach średniowiecznych homiliarzy

Rytm życia średniowiecznych klasztorów wyznaczało *officium divinum*, które rozpoczynało się od nocnego *matutinum*. Zasadniczym elementem tej pierwszej godziny kanonicznej, dzielącej się na trzy nokturny, były długie czytania z Biblii i Ojców Kościoła. W czasie trzeciego nokturnu odczytywano homilie ich autorstwa, stąd wspólnoty zakonne potrzebowały odpowiednich ksiąg. W zachowanych do dziś kolekcjach historycznych znajdujemy liczne manuskrypty określane jako homiliarze, ale nie zawsze łatwo jest stwierdzić, czy dany kodeks, jako zbiór tekstów patrystycznych, rzeczywiście stosowany był w liturgii, czy może służył indywidualnej lekturze: dla rozwoju duchowego lub jako materiał dla kaznodziejów.

W ramach projektu *Liturgica Poloniae* przygotowywane są między innymi szczegółowe opisy wszystkich homiliarzy, które powstały do 1300 r. i znajdują się w zbiorach polskich. Refleksje na temat sposobu ich użytkowania, a także ich pochodzenia i proveniencji, ze szczególnym uwzględnieniem aspektów kodykologicznych, będą tematem niniejszego referatu.

Magna volumina omeliarum

On the various uses of medieval homiliaries

The rhythm of life in medieval monasteries was determined by the *officium divinum*, which began with the nightly *matutinum*. The main element of this first canonical hour, divided into three nocturnes, was long readings from the Bible and the Church Fathers. During the third nocturn, homilies written by them were read, hence religious communities needed appropriate books. In the historical collections that have survived to this day, we find numerous manuscripts referred to as homiliaries, but it is not always easy to determine whether a given codex, as a collection of patristic texts, was actually used in the liturgy or perhaps served for individual reading: for spiritual development or as material for preachers.

As part of the *Liturgica Poloniae* project, detailed descriptions of all homiliaries created before 1300 and found in Polish collections are being prepared. Reflections on how they were used, as well as their origin and provenance, with particular emphasis on codicological aspects, will be the subject of this paper.

no Beatin
ni presbiteri

O GYNNISIO

o paula et eustochium. immo kari-
tas xpi me compellit. qui uobis du-
dum tractatib' loqui consueueram.
ut nouo loquendi genere sanctis
que uobiscu' degunt uirgimb'. lati-
no utens eloquio: exhortationis
gratia. sermonem fatiam de assump-
tione beate et gloriose semp uirgi-
nis marie: more eoz qui declama-
tione metichis solent loqui ad po-
pulu': quod utiq: genus docendi
necdu' attigeram. Sed quia nega-
re nequeo quicqd' inuungitis: tu-
mua uia deuinctus dilectione. ex-
petas que hortamini. affectu in

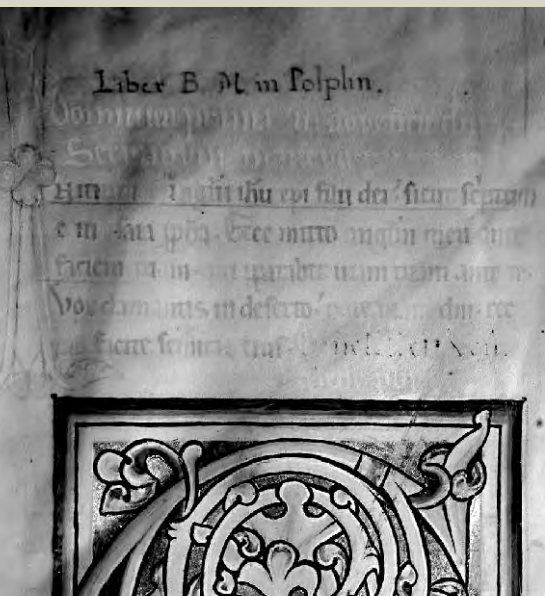
fantu' ore balbucientu'. qui quecuq:
audierint fari gestuunt. cu' necdum
possint ad plenu' uerba formare?
maxime quia ppter simpliciore qsq:
idone deprimere compellitis. ut habe-
ant sermone latino. quib' se occupet
laudib' ex eadem die. quibus diuinis
uacent lectionib': presertim cu' et
eadem in multis festiuitatib' multo-
roꝝ patri studia. uiruo cuderint
eloquio: qui de hac quidem uberi
ubiq: in scripturis diuinis pdicata
leguntur. **lectio. ii.**

Quid aliud sonant eu'nglia.
nisi nascentem dnm ex
maria uirgine: et omnia
eius incrementa quo usq: fuit in
mundo. du' taxat diuinis efferunt
preconis: Porro ab exordio sancti
eu'ngeli. gabrielem archangelu'
colloquente marie audistis: et de-
inceps reliqua omnia plenius legi-
tis. Ad presepe quoq: o paula te te-
te nato puero multitudine angloꝝ
inter crepundias noui partus. et
querelas nescii ploratus. p'fescen-
nimis gloria in excelsis deo. et in-
tra pax hominib' bone uoluntatis

Dwa tomy homiliarza 1(2) i 2(3) ze zbiorów Biblioteki Diecezjalnej w Pelplinie Uwagi o proveniencji artystycznej i użytkowaniu

Celem referatu jest prezentacja dwutomowego homiliarza o sygn. 1(2) i 2(3) przechowywanego w Bibliotece Diecezjalnej w Pelplinie. Księgi stanowią komplet i spełniają warunek integralności, ale też noszą liczne ślady użytkowania, co świadczy, że były w średniowieczu stale wykorzystywane przez pelpliński konwent. Woluminy nie powstały w Pelplinie – stąd ich rozpoznanie jest istotne dla badań nad spuścizną cysterskich klasztorów zachodnich. Analiza zabytkoznawcza obu rękopisów oraz przeprowadzone badania (XRF składu pierwiastkowego inkaustów, obserwacja mikroskopowa, NIR, badania dendrochronologiczne) pozwoliły na dokładną analizę porównawczą kodeksów i potwierdziły ich wykonanie w tym samym miejscu i przez tych samych mnichów (przynajmniej trzech) – odpowiedzialnych za 1) pismo, 2) kaligrafię i rubryki oraz 3) za inicjały gwaszowe.

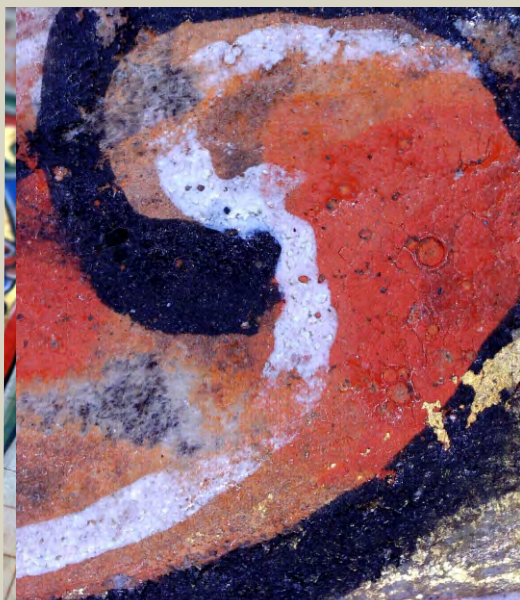
Przeprowadzona analiza dekoracji potwierdziła zachodnią proveniencję kodeksów i pozwoliła ustalić ich metrykę na początek XIII w. Pozyskane informacje wzbogacają wiedzę o materiałach, technikach i praktykach, stosowanych w skryptoriach klasztornych w tym czasie.

Two volumes of homiliary 1(2) and 2(3) from the collection of the Diocesan Library in Pelplin Notes on artistic provenance and use

The aim of this paper is to present a two-volume homiliary with the reference numbers 1(2) and 2(3) stored in the Diocesan Library in Pelplin. The books form a complete set and meet the condition of integrity, but they also bear numerous traces of use, which proves that they were constantly used in a medieval monastery. The volumes were not created in Pelplin, which is why their identification is important for research on the legacy of Western Cistercian monasteries. The historical analysis of both manuscripts and the tests carried out (XRF analysis of the elemental composition of the inks, microscopic observation, NIR, dendrochronological research) allowed for a thorough comparative analysis of the codices and confirmed that they were made in the same place and by the same monks (at least three) – responsible for 1) the writing, 2) calligraphy and rubrics, as well as 3) the gouache initials.

The analysis of the decorations confirmed the Western provenance of the codices and allowed their date to be determined as the early 13th century. The information obtained broadens our knowledge of the materials, techniques and practices used in monastic scriptoria at that time.

O świętowaniu niedzieli na Pomorzu Nieznana kolekcja kazań pomorskich z początków XV wieku

W jednym z rękopisów Biblioteki Narodowej, pochodzącym z początku XV wieku, zawarto interesującą kolekcję kazań na różne święta i okoliczności (np. *De novo sacerdote*). Jedno z tych kazań dotyczy świętowania niedzieli; przedstawiono tam ponad dwadzieścia argumentów (*privilegia*), uzasadniających konieczność obchodzenia dnia świętego, a wywód zilustrowano opowieścią – egzemplum o kobiecie z Kamienia Pomorskiego. Z kolei w innym kazaniu, wśród egzemplów, znajduje się również opowieść związana z Elblągiem. Celem referatu jest przedstawienie samej kolekcji kazań oraz środków perswazji i sposobów argumentacji, jakimi posługiwał się kaznodzieja, prawdopodobnie głoszący kazania w miastach Pomorza. Analizie poddane zostaną również metody wykorzystania źródeł, z których czerpał autor (m.in. teksty Mateusza z Krakowa i in.).

On celebrating Sunday in Pomerania An unknown collection of Pomeranian sermons from the early 15th century

One of the manuscripts in the National Library, dating from the early 15th century, contains an interesting collection of sermons for various holidays and occasions (e.g. *De novo sacerdote*). One of these sermons concerns the celebration of Sunday; it presents over twenty arguments (*privilegia*) justifying the necessity of celebrating the holy day, and the argument is illustrated with a story – an exemplum about a woman from Kamień Pomorski. In another sermon, among the exempla, there is also a story related to Elbląg. The aim of the paper is to present the collection of sermons itself, as well as the means of persuasion and methods of argumentation used by the preacher, who probably preached in the towns of Pomerania. The methods of using the sources from which the author drew (including texts by Mateusz of Krakow and others) will also be analysed.

Kazanie Jana Milicza z Kromieryża o świętym Wojciechu z rękopisu gnieźnieńskiego Ms 22 z XV wieku Przykład duchowych więzów między Gniezdem, Krakowem a Pragą w późnym średniowieczu

W kodeksie rękopiśmiennym BK Ms 22 z zasobu Archiwum Archidiecezjalnego w Gnieźnie, noszącym łaciński tytuł *Sermones domini Milicii*, znajduje się zbiór kazań czeskiego kaznodziei, ks. Jana Milicza z Kromieryża (†1374), zwany w literaturze *Abortivus*. Autor kazań był kanonikiem archidiaconem praskiej kapituły katedralnej, a później, z własnego wyboru, prostym kaznodzieją ludowym. Należał do najpopularniejszych kaznodziejów czeskich XIV w.

W referacie zostanie dokonana analiza treści jednego kazania z powyższego kodeksu: kazania o św. Wojciechu, biskupie i męczenniku. Kazanie to w niewielkim stopniu odnosi się do ponadnarodowego znaczenia życia i śmierci misjonarza – biskupa Pragi. Autor kazania skupił się na podkreśleniu niegodziwości i grzechów mieszkańców stolicy Czech oraz zestawił je ze świętością życia ich biskupa – Sławnikowica. Świętość ta znalazła kulminację właśnie w męczeńskiej śmierci, która naśladuje życiodajną ofiarę śmierci Chrystusa.

Kazanie było dotychczas przedmiotem zainteresowania dwóch badaczy: Petera C. A. Morée oraz Tomasza Ossowskiego. Wyniki prac tych uczonych stanowią punkt odniesienia dla niniejszego referatu, jednakże wymagały one uzupełnień i korekt. Tęm przedstawionej analizy są relacje Gniezna z Pragą w średniowieczu oraz historia kodeksu. Tytułowe kazanie w symboliczny sposób łączy Pragę, Kraków i Gniezno z kilku powodów. Pierwszym jest postać św. Wojciecha; drugim autor, który działał głównie w Pradze, a trzecim proveniencja kodeksu, który dotarł do Gniezna z Krakowa.

**Sermon by Jan Milíč of Kroměříž on Saint Adalbert
from the 15th-century Gniezno manuscript Ms 22
An example of spiritual ties between
Gniezno, Kraków and Prague in the late Middle Ages**

The manuscript codex BK Ms 22 from the Archdiocesan Archives in Gniezno, bearing the Latin title *Sermones domini Milicii*, contains a collection of sermons by the Czech preacher, Fr. Jan Milíč of Kroměříž (†1374), known in literature as *Abortivus*. The author of the sermons was a canon archdeacon of the Prague cathedral chapter, and later, by his own choice, a simple folk preacher. He was one of the most popular Czech preachers of the 14th century.

The paper will analyse the content of one sermon from the above codex: a sermon on St. Adalbert, bishop and martyr. This sermon refers only slightly to the transnational significance of the life and death of the missionary – the bishop of Prague. The author of the sermon focused on emphasising the wickedness and sins of the inhabitants of the Czech capital and contrasted them with the holiness of the life of their bishop, Sławnikowic. This holiness culminated in his martyrdom, which imitates the life-giving sacrifice of Christ's death.

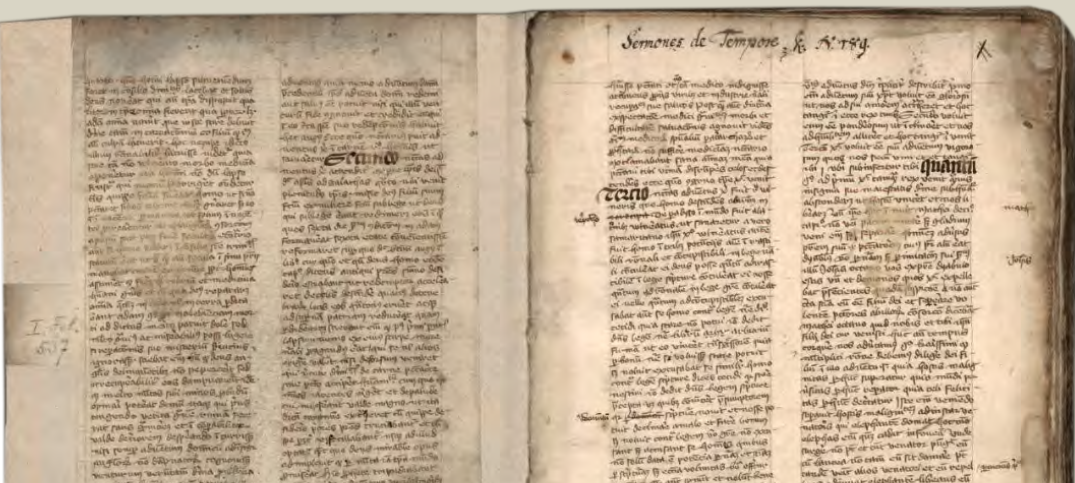
The sermon has been the subject of interest of two researchers: Peter C. A. Morée and Tomasz Ossowski. The findings of these scholars serve as a point of reference for this paper, but they required supplementation and correction. The background to the analysis presented here is the relationship between Gniezno and Prague in the Middle Ages and the history of the codex. The sermon in question symbolically connects Prague, Krakow and Gniezno for several reasons. The first is the figure of St. Adalbert; the second is the author, who was mainly active in Prague; and the third is the provenance of the codex, which came to Gniezno from Krakow.

Awicenna w służbie kaznodziej: medyczny aspekt i moralna przestroga w marginalnym cytacie z żagańskiego rękopisu I F 537

Pochodzący z klasztoru kanoników regularnych św. Augustyna w Żaganiu rękopis I F 537 zawiera zbiór *Liber Sermorum: Abortivus* przypisywanych Janowi Miliczowi z Kromieryża (ok. 1325–1374). W jednym z jego marginaliów dopisany został cytat ze średniowiecznego kompendium encyklopedycznego *Lumen animae*. Fragment ten, oparty pośrednio na *Isagoge* Joannitusa i jego części poświęconej zachowaniu zdrowia, a także *Kanonie* Awicenny, tłumaczy mechanizm szkodliwego działania gniewu w ujęciu medycznym: spożycie pokarmu w stanie emocjonalnego wzburzenia prowadzi do pobudzenia humorów cholerycznych, co skutkuje cielesnym osłabieniem i zaburzeniem procesów trawiennych.

W referacie podjęta zostanie analiza wskazanego marginalium zarówno w kontekście kazania, do którego się odnosi, jak i od strony medycznej, jako świadectwa rozumienia konkretnej przypadłości w świetle popularnej w średniowieczu teorii moralnej. Przedstawiona zostanie także rola, jaką tego rodzaju medyczne wątki pełniły w tworzeniu kazania. Szczególny nacisk zostanie położony na analizę relacji między wiedzą przyrodniczą a teologią; fragment, wywodzący się z dyskursu niezwiązanego bezpośrednio z religią, zostaje przekształcony w narzędzie moralnego pouczenia, ilustrując duchowe konsekwencje grzechu gniewu w kontekście przyjmowania sakramentu Eucharystii.

Celem wystąpienia jest ukazanie, w jaki sposób scholastyczne ujęcia cielesności oraz autorytety medyczne, takie jak Galen czy Awicenna, były wykorzystywane do formowania przekazu kaznodziejskiego. Przypadek marginalium z rękopisu I F 537 pozwala dostrzec, że cielesność nie stanowiła jedynie łała dla refleksji moralnej, lecz była jej nośnikiem, łączącym cielesność i duchowość w spójną narrację kaznodziejską.

Avicenna in the service of the preacher: medical aspects and moral warnings in a marginal quotation from the *Żagań* manuscript I F 537

The manuscript I F 537, originating from the monastery of the Order of Canons Regular of St. Augustine in *Żagań*, contains a collection of Liber Sermonum: Abortivus attributed to Jan Milíč of Kroměříž (c. 1325–1374). One of its marginalia contains a quotation from the medieval encyclopaedic compendium *Lumen animae*. This fragment, based indirectly on Joannitius' *Isagoge* and its section on maintaining health, as well as Avicenna's *Canon*, explains the mechanism of the harmful effects of anger in medical terms: eating food in a state of emotional agitation leads to the stimulation of choleric humours, resulting in physical weakness and digestive disorders.

The paper will analyse the indicated marginalia both in the context of the sermon to which it refers and from a medical point of view, as evidence of the understanding of a specific ailment in the light of the humoral theory popular in the Middle Ages. The role that such medical themes played in the creation of the sermon will also be presented. Particular emphasis will be placed on analysing the relationship between natural science and theology: a fragment derived from a discourse not directly related to religion is transformed into a tool for moral instruction, illustrating the spiritual consequences of the sin of anger in the context of receiving the sacrament of the Eucharist.

The aim of the presentation is to show how scholastic approaches to corporeality and medical authorities such as Galen and Avicenna were used to shape the preacher's message. The case of the marginalia from manuscript I F 537 shows that corporeality was not only the backdrop for moral reflection, but also its vehicle, combining corporeality and spirituality into a coherent preaching narrative.

Styl zygzakowy w Czechach: sztuka i liturgia

Styl zygzakowy (niem. *Zackenstil*), charakteryzujący się typową geometrią draperii do tego stopnia, że przypomina ona formę krystaliczną, to godne uwagi zjawisko w sztuce XIII w. Styl ów pojawił się w zachodnich Niemczech w pierwszych dziesięcioleciach XIII w. a jego rozwój zbiegł się w czasie z intensyfikacją kontaktów Zachodu ze sztuką bizantyjską po czwartej krucjacie w 1204 roku. Zazwyczaj uznawany za formę pośrednią między sztuką romańską a gotycką, *Zackenstil* szybko rozprzestrzenił się na niemieckojęzycznych obszarach Świętego Cesarstwa Rzymskiego i rozkwitł w kilku odrębnych formach lokalnych (np. obok wariantów turyńskiego i saksońskiego, rozważa się również istnienie szkoły würzburskiej lub austriackiej). Choć konwencja ta nie rozprzestrzeniła się szeroko we Francji, Anglii czy w Italii, a jej głównym ośrodkiem pozostały obszary niemieckojęzyczne, dzieła sztuki tworzone w tym duchu spotykamy dalej na wschód, w Czechach, Polsce i na Węgrzech.

Przykłady czeskie są interesujące nie tylko dlatego, że są stosunkowo liczne, ale także z uwagi na fakt, że niektóre z nich są zaskakująco wysokiej jakości i znajdują bezpośrednie analogie w najlepszych dziełach stylu zygzakowego, znanych z krajów niemieckojęzycznych. Podczas gdy niektóre dzieła iluminatorstwa, takie jak antyfonarz z Sedlec, nawiązują bezpośrednio do wzorów z Turyngii i Saksonii (np. do malowideł stropu w kościele św. Michała w Hildesheim), inne wydają się niepowtarzalne, jak np. słownik klasztorny *Mater Verborum*. Kwestia pochodzenia kluczowych rękopisów jest dość niejasna: Antyfonarz z Sedlec jest poświadczony w tamtejszym klasztorze cysterskim od XVI w. i wydaje się, że został wykonany nie dla opactwa męskiego, ale dla żeńskiego. *Mater Verborum* pochodzi z klasztoru benedyktynów, leżącego prawdopodobnie na terenie Czech, ale nie jest jasne, z którego.

Oprócz rozważań historyczno-artystycznych, które uwzględniają transformację wzorów przez poszczególnych iluminatorów, podstawowym sposobem zrozumienia dróg rozprzestrzeniania się stylu zygzakowego jest analiza zwyczajów liturgicznych, związanych z rękopisami. Włączenie lub brak danego świętego do kalendarza pośrednio wskazuje, dla którego klasztoru przeznaczony był rękopis lub gdzie był użytkowany. Co ciekawe, datę konsekracji kościoła często można ustalić na podstawie liturgicznego układu rękopisu; argumenty w zakresie proveniencji przynosi też forma zapisu nutowego. Wykład skupi się na omówieniu tego, co wiemy i czego nie wiemy o konkretnych rękopisach i ich grupach w oparciu o liturgię, oraz na pytaniu, czy w Czechach rzeczywiście działały warsztaty iluminatorów, które tworzyły wysokiej jakości rękopisy liturgiczne w stylu zygzakowym.

Zig-zag style in Bohemia: art and liturgy

The Zig-zag Style (German: *Zackenstil*), characterised by a typical geometrisation of the drapery to the point that it resembles some crystalline form, is a notable phenomenon of the 13th-century art. The zig-zag style emerged in Western Germany during the first decades of the 13th century, and its development coincided with the intensification of Western contacts with Byzantine art following the 4th Crusade in 1204. The style, usually ranked as an intermediate form between Romanesque art and Gothic, soon spread in the German-speaking areas of the Holy Roman Empire, and it flourished in several distinct local forms (e.g., in addition to the Thuringian and Saxon variants, the Würzburg or Austrian school is considered). Although the Zig-zag style never spread significantly to France, England or Italy, and its main centre remained in the German-speaking area, we encounter works of art created in this spirit further east, in Bohemia, Poland, or Hungary.

The Bohemian examples are interesting not only because they are relatively numerous, but some of them are of surprisingly high quality and have direct analogies to the best creations of the Zig-zag style appearing in German-speaking countries. While some works of art, such as the Sedlec Antiphonary, follow directly on Thuringian and Saxon models (e.g. the ceiling in the Church of St. Michael in Hildesheim), others have a relatively unique position, such as the monastic dictionary *Mater Verborum*. However, the situation is more complicated in terms of the origin of the key manuscripts: the Sedlec Antiphonary is only documented among the Sedlec Cistercians from the 16th century, and it appears that it was created not for a male Cistercian abbey, as Sedlec is, but for a female one. *Mater Verborum* likely originated from a Benedictine monastery in Bohemia, but we do not know which one.

In addition to art-historical considerations that follow the transformation of the models in the hands of individual illuminators, a fundamental means of understanding the spread of the Zig-zag style is the liturgical customs associated with the manuscripts. The inclusion or non-inclusion of a given saint indirectly indicates which convent the manuscript was intended for or where it could be located. Notably, the date of the church's consecration can often be deduced from the liturgical arrangement of the manuscript. Moreover, the form of musical notation or other circumstances also suggests something about the manuscript's origin. In this contribution, I will focus on discussing what we know and do not know about the given manuscripts and their groups based on the liturgy, and whether there were indeed illuminator workshops in Bohemia that created high-quality liturgical manuscripts in the Zig-zag style.

Czas mnicha Z badań nad rękopisem kołbackim

Pprzedmiotem analizy jest rękopis Ms. theol. lat. fol. 149, przechowywany w Staatsbibliothek w Berlinie. Kodeks ten był w posiadaniu cystersów kołbackich, a trafił do nich z terytorium Danii. Księga zawiera różnorodne treści, wśród których wiele odnosi się do czasu minionego oraz do struktury czasu w klasztorze. Zachowane w rękopisie roczniki, kalendarz, zbiór kazań oraz wyciągi z dziejów biblijnych pozwalają zastanowić się nad stosunkiem mnicha cysterskiego do czasu przeszłego, jak i określeniem swojej egzystencji w czasie bieżącym. W analizie uwzględnione zostaną zarówno elementy chronologii średniowiecznej, jak i historiozofii w ujęciu chrześcijańskim.

The time of a monk From research on the Kołbacz manuscript

The subject of the analysis is codex Ms. theol. lat. fol. 149, stored in the Staatsbibliothek in Berlin. This codex was owned by the Cistercians of Kołbacz, and it was brought to them from Denmark. The book contains a variety of content, much of which refers to the past and the structure of time in the monastery. The annals, calendar, collection of sermons and excerpts from biblical history preserved in the manuscript allow us to reflect on the Cistercian monk's attitude towards the past and the definition of his existence in the present. The analysis will take into account both elements of medieval chronology and Christian philosophy of history.

Vidit oculis mentis

O zapisywaniu doświadczeń mistycznych w średniowieczu (na przykładzie wizji Doroty z Żagania)

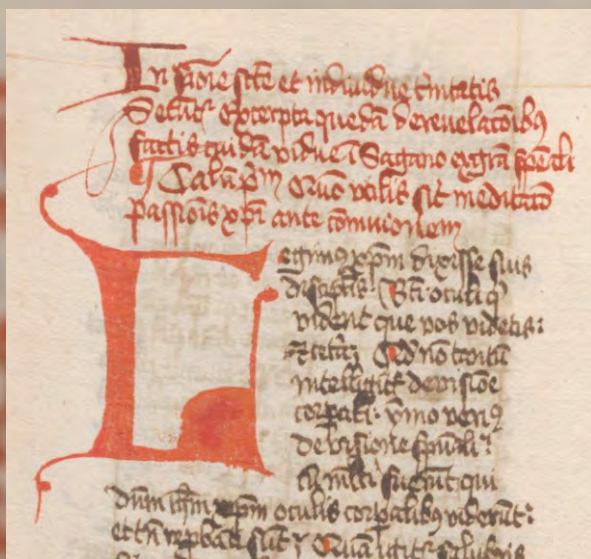
Referat będzie poświęcony objawieniom słabo znanej mistyczki śląskiej, Doroty z Żagania, doświadczanych przez nią około lat 1451–1458. Jej wizje miały charakter chrysto- i mariologiczny. Zapisywał je Szymon Arnoldi, spowiednik Doroty, sprawujący urząd opata klasztoru kanoników regularnych św. Augustyna w Żaganiu. Mistyczka relacjonowała swoje przeżycia w języku niemieckim, ten zaś zapisywał je po łacinie. W relacjach z wizji, znanych z trzech silnie zróżnicowanych przekazów rękopiśmiennych, opat Szymon wielokrotnie wspomina, że Dorota nie potrafiła wyrazić werbalnie wszystkich postrzeganych poząmysłowo wrażeń, które stawały się jej udziałem w mistycznym uniesieniu. Zostanie podjęta również próba przedstawienia środków wyrazu, wykorzystanych przez opata Szymona, dążącego do jak najwierniejszego ukazania objawień Doroty.

Vidit oculis mentis

On recording mystical experiences in the Middle Ages (based on the example of the visions of Dorothea of Żagań)

The paper will focus on the revelations of a little-known Silesian mystic, Dorothea of Żagań, experienced by her around 1451–1458. Her visions were Christological and Mariological in nature. They were recorded by Szymon Arnoldi, Dorothea's confessor, who served as abbot of the monastery of the Canons Regular of St. Augustine in Żagań. The mystic recounted her experiences in German, and he recorded them in Latin. In his accounts of the visions, known from three highly diverse manuscript sources, Abbot Simon repeatedly mentions that Dorothea was unable to verbally express all the extrasensory impressions she experienced in her mystical ecstasy. An attempt will also be made to present the means of expression used by Abbot Simon, who sought to portray Dorothea's revelations as faithfully as possible.

Między apologią i formacją zakonną: autoordografia w służbie kartuzów

Zakon kartuzów posiada bardzo bogatą tradycję piśmiennictwa, która na przestrzeni wieków obejmowała szerokie spektrum gatunków literackich. Kartuscy autorzy pisali traktaty teologiczne, dzieła z zakresu mistyki i ascetyzmu, ale także teksty o charakterze hagiograficznym i homiletycznym. Wiek XIII stanowi istotny punkt zwrotny w historii zakonu, który od czasu fundacji w Vauvert (1258) zaczął lokować swoje kolejne klasztory w pobliżu większych ośrodków miejskich. Nasilenie się kontaktów ze światem zewnętrznym, a tym samym konfrontacja z obiegowymi opiniami i stereotypami na temat zakonu, przyspieszyły proces autorefleksji i tworzenia się tożsamości synów św. Brunona. Owocem tego zjawiska była cała gama tekstów łączących w sobie cechy różnych gatunków literackich, co związane było z ich wielorakim zastosowaniem. Jako całość można je określić mianem „autoordografii”. Ich autorami byli kartuzi, opisujący początki zakonu ze szczególnym uwzględnieniem roli św. Brunona, która z czasem zyskiwała na znaczeniu. Elementy hagiograficzne łączone były z przekazem kronikarskim, a także całym szeregiem elementów apologetycznych, które stanowiły odpowiedź na powtarzające się stale zarzuty dotyczące surowości kartuskich postów, braku zaaprobowanej reguły, oraz niewielkiej liczby kartuskich świętych, biskupów i kardynałów wywodzących się z tego zakonu. Ostatnim elementem tekstów autoordograficznych są wreszcie opisy duchowości i zwyczajów kartuskich, które służą jako swojego rodzaju *speculum religionis* i miały pomóc w przybliżeniu charyzmatu zakonnym nowicjuszom, ale także stanowić wizytówkę Kartuzów w kontaktach z zewnętrznym światem. W ramach referatu przedstawione zostaną poszczególne teksty, które przynależą do opisywanego podgatunku wraz z przykładami ich konkretnego zastosowania zarówno w ramach praktyki wewnątrzzakonnej (formacja nowicjuszy, rozwój kultu św. Brunona), jak i w relacji z szerszym gronem odbiorców.

Between apology and religious formation: Autoordography in the service of the carthusians

The Carthusian Order has a very rich tradition of writing, which over the centuries has covered a wide range of literary genres. Carthusian authors wrote theological treatises, works on mysticism and asceticism, but also hagiographic and homiletic texts. The 13th century marks an important turning point in the history of the order, which, since its foundation in Vauvert (1258), began to locate its subsequent monasteries near larger urban centres. The intensification of contacts with the outside world, and thus the confrontation with popular opinions and stereotypes about the order, accelerated the process of self-reflection and the formation of the identity of the sons of St. Bruno. The result of this phenomenon was a whole range of texts combining the characteristics of various literary genres, which was related to their multiple uses. As a whole, they can be described as „autoordography”. Their authors were Carthusians, describing the origins of the order with particular emphasis on the role of St. Bruno, which gained in importance over time. Hagiographic elements were combined with chronicle accounts, as well as a whole range of apologetic elements, which were a response to the constantly repeated accusations concerning the severity of Carthusian fasting, the lack of an approved rule, and the small number of Carthusian saints, bishops and cardinals originating from this order. Finally, the last element of the auto-ordographic texts are descriptions of Carthusian spirituality and customs, which serve as a kind of *speculum religionis* and were intended to help introduce the charism to novices, but also to serve as a showcase for the Carthusians in their contacts with the outside world. The paper will present individual texts belonging to the described subgenre, along with examples of their specific application both within the order (formation of novices, development of the cult of St. Bruno) and in relation to a wider audience.

Średniowieczne święte cysterki z Trzebnicy w historiografii zakonu Przyczynek do badań kultu

Pierwszym konwentem żeńskim cysterek na ziemiach polskich było opactwo w Trzebnicy, ufundowane w 1202 r. przez księcia wrocławskiego Henryka Brodatego i jego żonę Jadwigę Śląską, późniejszą świętą. W hagiografii poświęcono jej kilka opracowań, natomiast mniejsze zainteresowanie budziła błogosławiona Benigna, cysterka z Trzebnicy, podobnie jak Gertruda, córka Jadwigi oraz Adelajda Kazimierzówna. Wizerunek świętobliwych cysterek kształtowany był przez poświęcone im piśmiennictwo, powstające już w średniowieczu, a także tworzone w środowisku cysterskim. Chrisostomus Henriquez (1594–1632), hiszpański cysters oraz oficjalny historyk i hagiograf zakonu, opracował i wydał w Antwerpii w 1630 roku *Menologium Cisterciense*. Materiały gromadził w czasie licznych podróży po klasztorach i bibliotekach w Europie, spisywał żywoty świętych i błogosławionych zakonu cysterskiego, w tym świętobliwych cysterek z Trzebnicy. Przedmiotem analiz będzie sposób ich ukazania w *Menologium* w porównaniu z wcześniejszymi opracowaniami, tworzonymi od średniowiecza.

Medieval Cistercian saints from Trzebnica in the historiography of the order A contribution to research on worship

The first female Cistercian convent in Poland was the abbey in Trzebnica, founded in 1202 by Prince Henry the Bearded of Wrocław and his wife Hedwig of Silesia, later a Cistercian saint. Several studies have been devoted to her in hagiography, while less interest has been shown in Blessed Benigna, also a Cistercian nun from Trzebnica, as well as Gertrude, Hedwig's daughter, and Adelaide the daughter of Casimir. The image of the saintly Cistercians was shaped by writings dedicated to them, which originated in the Middle Ages and were also created within the Cistercian community. Chrisostomus Henriquez (1594–1632), a Spanish Cistercian and the official historian and hagiographer of the order, compiled and published the *Menologium Cisterciense* in Antwerp in 1630. He collected materials during his numerous travels to monasteries and libraries in Europe, writing down the lives of saints and blessed members of the Cistercian Order, including the holy Cistercian nuns of Trzebnica. The subject of the analysis will be the way they are presented in *Menologium* in comparison with earlier works, created since the Middle Ages.

Brewiarz wallombrozzański w zbiorach Biblioteki Książąt Czartoryskich w Krakowie (sygn. Ms. Czart. 2424 I)

W Bibliotece Książąt Czartoryskich w Krakowie znajduje się niepublikowany, iluminowany brewiarz z XV wieku (sygn. Ms. Czart. 2424 I), który powstał w środowisku florenckim, a jego dekoracja malarska nosi cechy renesansowe, typowe dla warsztatów związanych z humanistyczną kulturą Florencji. Incipit wskazuje, że rękopis pochodzi z opactwa benedyktyńskiej kongregacji wallombrozjanów w Vallombrosie, położonej w Apeninach Toskańskich. Zakon, założony w XI wieku przez św. Jana Gualberta, odznaczał się ścisłą obserwancją reguły i kładł nacisk na liturgię chórową, która stanowiła centralny element życia wspólnoty. Wallombrozjanie odgrywali istotną rolę w historii Kościoła florenckiego, jednak dotychczasowa literatura poświęcona opactwu koncentruje się przede wszystkim na jego roli instytucjonalnej i politycznej, nie dostarczając szczegółowych informacji o sztuce rękopiśmiennej, zasobach bibliotecznych lub praktykach liturgicznych, które są kluczowe dla badań nad iluminowanymi kodeksami pochodzącymi z tego środowiska.

Celem referatu będzie analiza ikonografii iluminacji w omawianym brewiarzu – przede wszystkim strony incipitowej oraz inicjałów figuralnych – w kontekście funkcjonowania księgi w życiu wspólnoty monastycznej. Zostaną podjęte zagadnienia związane z rolą kodeksu jako medium przekazu treści biblijnych i liturgicznych, a także jako nośnika obrazów o walorach dewocyjnych. Analiza zostanie osadzona w szerszym kontekście praktyki chórowej wallombrozjanów, a także w problematyce materialnego i artystycznego kształtu kodeksu jako świadectwa kultury wizualnej i religijnej XV-wiecznej Florencji. Referat wpisuje się w dyskusję nad uzusem ksiąg w średniowieczu i wczesnym renesansie, ukazując brewiarz zarówno jako narzędzie liturgicznego działania wspólnoty, jak i jako dzieło sztuki, pozostające w tradycji iluminatorstwa włoskiego.

The Vallombrosian breviary in the collection of the Czartoryski Library in Kraków (ref. no. Ms. Czart. 2424 I)

The Czartoryski Library in Krakow holds an unpublished, illuminated breviary from the 15th century (ref. no. Ms. Czart. 2424 I), which was created in Florence and whose painted decoration bears Renaissance features typical of workshops associated with the humanistic culture of Florence. The incipit indicates that the manuscript comes from the abbey of the Benedictine Vallombrosian congregation in Vallombrosa, located in the Tuscan Apennines. The order, founded in the 11th century by St. John Gualbert, was characterised by strict observance of the rule and emphasised choral liturgy, which was a central element of community life. The Vallombrosians played an important role in the history of the Florentine Church, but the literature on the abbey to date has focused primarily on its institutional and political role, without providing detailed information on manuscript art, library resources or liturgical practices, which are crucial for research on illuminated codices originating from this environment.

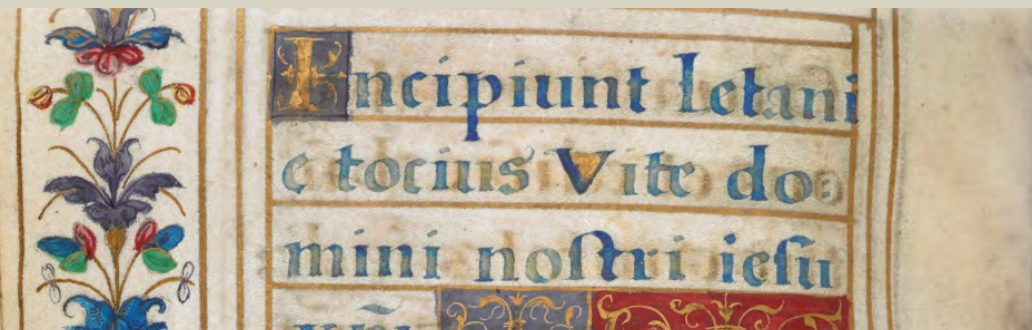
The aim of the paper will be to analyse the iconography of the illuminations in the breviary in question – primarily the incipit page and figural initials – in the context of the book's function in the life of the monastic community. Issues related to the role of the codex as a medium for conveying biblical and liturgical content, as well as a carrier of images with devotional value, will be addressed. The analysis will be set in the broader context of the Vallombrosian choir practice, as well as in the issue of the material and artistic form of the codex as a testimony to the visual and religious culture of 15th-century Florence. The paper contributes to the discussion on the use of books in the Middle Ages and the early Renaissance, presenting the breviary both as a tool for the liturgical activity of the community and as a work of art in the tradition of Italian illumination.

Wokół *Letanie tocius vite Domini nostri Iesu Christi* z Modlitewnika Zygmunta I Starego (1524 r.): kolejna próba rozwiązania zagadki pochodzenia modlitwy

W Jagiellońskim Modlitewniku Zygmunta I Starego po trzech psalmach przeciw wrogom znajduje się najważniejszy, bo stanowiący fabularną i, podobnie jak psalm 22, duchową oś tej dewocji, oraz najbardziej tajemniczy utwór w całym zestawie – *Letanie tocius vite domini nostri Iesu Christi*, czyli *Litania o całym życiu Jezusa Chrystusa*. Cała ta modlitwa stanowi streszczenie Ewangelii, zatem w pewnym sensie traktować ją należy jako specyficzną odmianę żywotów Jezusa Chrystusa, skoncentrowanych przede wszystkim na męce, których najbardziej znanymi przykładami są apokryficzne *Sprawa chędogo o męce Pana Chrystusowej*, *Rozmyślanie przemyskie*, *Rozmyślania dominikańskie* lub *Żywot Pana Jezu Chrysta* Baltazara Opeca. W odróżnieniu od nich jednak, *Letania* obejmuje wydarzenia z Ewangelii w aspekcie chrystopologicznym. Nie udało się jak dotąd znaleźć dosłownego odpowiednika tej litanii w innych źródłach. Warto umieszczać ją w szerokim kontekście funkcjonujących w owym czasie tekstów, zarówno wspomnianych powyżej apokryfów, jak i Harmonii ewangelicznej w późnośredniowiecznych redakcjach, *Meditationes de vita Christi* Ludolfa z Saksonii albo *Orationes et meditationes de vita Christi* Tomasza à Kempis. Kojarzono tę litanię również z *Antidotarius animae* autorstwa Mikołaja Saliceta (Nicolaus de Saliceto) – średniowiecznym zbiorem modlitw i medytacji, który zyskał znaczną popularność pod koniec XV w. Struktura modlitewna *Antidotarius* inspirowała późniejsze modlitewniki i teksty liturgiczne. Przypuszczano dotąd, że zestaw 42 modlitw składających się na *Processus de vita, passione, resurrectione et ascensione Domini nostri Iesu Christi* z modlitewnika Saliceta mógł stanowić istotne źródło inspiracji dla autora *Letaniae tocius vite domini nostri Iesu Christi*. W równym stopniu wpływ ten mogły wywrzeć modlitwy zamieszczone po rozmyślniach pasyjnych w *Speculum passionis Domini nostri Iesu Christi*, wydanym w Norymberdze w latach 1507 i 1519.

W referacie spróbujemy przyrzeć się również innym możliwym źródłom i inspiracjom tej jednej z najważniejszych modlitw odmawianych przez ostatnich przedstawicieli dynastii Jagiellonów.

**Around *Letanie tocius vite Domini nostri Iesu Christi*
from the Prayer Book of Sigismund I the Old (1524):
another attempt to solve the mystery
of the origin of the prayer**

In the Jagiellonian Prayer Book of Sigismund I the Old, following three psalms against enemies, there is the most important one, because it constitutes the narrative and, like Psalm 22, the spiritual axis of this devotion, and the most mysterious piece in the entire set – *Letanie tocius vite domini nostri Iesu Christi*, or *Litany of the Whole Life of Jesus Christ*. This entire prayer is a summary of the Gospel, so in a sense it should be treated as a specific variation of the vitae of Jesus Christ, focused primarily on his passion, the most famous examples of which are the apocryphal *Sprawa chędogo o męce Pana Chrystusowej* (*The proper report on the Passion of the Lord Christ*), *Rozmyślenia przemyskie* (*The Przemysł Meditations*), *Dominican Meditations* and *Żywot Pana Jezusa Chrysta* (*The Life of the Lord Jesus Christ*) by Baltazar Opec. Unlike these, however, *Letania* covers events from the Gospel from a Christological perspective. So far, no literal equivalent of this litany has been found in other sources. It is worth placing it in the broader context of texts in use at that time, including the apocrypha mentioned above, as well as the late medieval editions of *Harmonia evangelica*, Ludolph of Saxony's *Meditationes de vita Christi*, and Thomas à Kempis' *Orationes et meditationes de vita Christi*. This litany was also associated with *Antidotarius animae* by Nicolaus de Saliceto, a medieval collection of prayers and meditations that gained considerable popularity at the end of the 15th century. The prayer structure of *Antidotarius* inspired later prayer books and liturgical texts. It has been assumed that the set of 42 prayers comprising *Processus de vita, passione, resurrectione et ascensione Domini nostri Iesu Christi* from Saliceto's prayer book could have been an important source of inspiration for the author of *Letaniae tocius vite domini nostri Iesu Christi*. Equally influential could have been the prayers included after the Passion meditations in *Speculum passionis Domini nostri Iesu Christi*, published in Nuremberg in 1507 and 1519.

In this paper, we will also take a closer look at other possible sources and inspirations for one of the most important prayers recited by the last representatives of the Jagiellonian dynasty.

British Library w Londynie, ms Add. 15281, *Modlitewnik Zygmunta Starego*,
incipit *Letanii* oraz fragment miniatury z komunią Zygmunta Starego, źródło: *Modlitewnik Zygmunta I Starego. Facsimile*, Poznań 2016

Performatywność modlitewnika Zygmunta I Starego ze zbiorów British Library w Londynie (sygn. Add. 15281) Malarstwo Stanisława Samostrzelnika w kontekście sztuki krakowskiego dworu Jagiellonów

Referat ma na celu omówienie dekoracji malarskiej Modlitewnika Zygmunta I Starego (British Library, sygn. Add. 15281) z perspektywy pierwotnego odbiorcy, wykorzystując przy tym historyczno-artystyczne i performatywne ujęcia metodologiczne. Tak sformułowany punkt wyjścia pozwala spojrzeć na kontekst artystyczny w sposób, który umożliwia nowe odczytanie języka wizualnego obecnego na krakowskim dworze Jagiellonów. Jego jednorodność może stanowić podstawę do postrzegania modlitewnika, przedmiotu użytkowego, jako elementu łączącego odbiorcę nie tylko z treściami zawartymi na jego kartach, lecz także dopełniającego kompleksowy charakter artystyczny wawelskiego dworu. W takim ujęciu królewski modlitewnik staje się niezwykle silnym środkiem wzmacniającym akt dewocji, zacierającym granicę między tym, co wizualne, a tym, co duchowe.

The performativity of the Prayer Book of Sigismund I the Old from the British Library collection in London (ref. no. Add. 15281)

The paintings of Stanisław Samostrzelnik in the context of the art of the Jagiellonian court in Krakow

The paper aims to discuss the painted decoration of the Prayer Book of Sigismund I the Old (British Library, ref. no. Add. 15281) from the perspective of its original audience, using historical, artistic and performative methodological approaches. This starting point offers a view of the artistic context that allows for a new interpretation of the visual language present at the Jagiellonian court in Krakow. Its uniformity may form the basis for perceiving the prayer book, a functional object, as an element connecting the recipient not only with the content contained in its pages, but also complementing the comprehensive artistic character of the Wawel court. In this context, the royal prayer book becomes an extremely powerful means of reinforcing the act of devotion, blurring the boundary between the visual and the spiritual.

Genderowe targetowanie czyli sceny tańca na marginesach rękopisów dewocji prywatnej

Rękopisy dewocji prywatnej, takie jak psalterze i godzinki, stanowią istotny element późnośredniowiecznych praktyk religijnych duchowieństwa, jednak przede wszystkim osób świeckich. W programie ikonograficznym modlitewników szczególną rolę odgrywała dekoracja marginalna, która na różnorodne sposoby dopełniała treści zawarte w tekście głównym. Zjawisko to było już wielokrotnie przedmiotem badań, jednak jednym z motywów, które nie doczekały się dotąd pogłębionej refleksji, pozostają przedstawienia tańca. Performans w wykonaniu ludzi, zwierząt czy postaci hybrydalnych odwoływał się do licznych kontekstów biblijnych – oscylując semantycznie pomiędzy grzeszonym tańcem Salome a pobożnym tańcem króla Dawida, sławiącego Boga poprzez ruch. Jednocześnie przedstawienia te współtworzyły program ikonograficzny, często korespondujący z treściami modlitw zawartymi w rękopisie. W referacie zostaną zaprezentowane wybrane przykłady z modlitewników z końca XIII i XIV w. powstałych w kręgu Europy łacińskiej, których marginalia taneczne zostaną poddane analizie pod kątem rozpoznania kategorii płci kulturowej pierwszych właścicieli/właścicielek lub użytkowników/użytkowniczek rękopisów. Poruszony będzie problem, w jaki sposób sceny umieszczone na marginesach pełniły funkcję moralizatorską i ideologiczną, kształtując – zgodnie z obowiązującymi normami – pożądane wzorce zachowań odbiorców i odbiorczyń. Analiza uwzględni relacje pomiędzy marginaliami a tekstami modlitw, w tym psalmów i fragmentów Pisma Świętego, ze szczególnym uwzględnieniem tego, jak konkretne przedstawienia tańca modyfikowały znaczenie rękopisu oraz w jaki sposób sam tekst wpływał na konotacje tańca. Rozważania te zostaną osadzone w kontekście zarówno teologicznego stanowiska Kościoła, jak i wczesnohumanistycznej refleksji. Następnie zostaną ukazane w szerszej perspektywie kulturowej z pomocą interdyscyplinarnych metod wywodzących się m.in. z historii sztuki, performatyki czy *gender studies*.

Gender targeting or dance scenes in the margins of private devotional manuscripts

Private devotional manuscripts, such as psalters and breviaries, were an important element of late medieval religious practices among the clergy, but above all among the laity. Marginal decorations played a special role in the iconographic programme of prayer books, complementing the content of the main text in various ways. This phenomenon has been the subject of numerous studies, but one motif that has not yet been explored in depth is the depiction of dance. Performances by humans, animals or hybrid figures referred to numerous biblical contexts, oscillating semantically between the sinful dance of Salome and the pious dance of King David, who glorified God through movement. At the same time, these representations contributed to the iconographic programme, often corresponding to the content of the prayers contained in the manuscript. The paper will present selected examples from prayer books from the late 13th and 14th centuries, created in Latin Europe, whose dance marginalia will be analysed in terms of identifying the cultural gender of the first owners or users of the manuscripts. The paper will address the issue of how the scenes placed in the margins served a moralising and ideological function, shaping – in accordance with the prevailing norms – the desired patterns of behaviour of the male and female recipients. The analysis will take into account the relationship between the marginalia and the texts of prayers, including psalms and passages from the Holy Scriptures, with particular emphasis on how specific dance representations modified the meaning of the manuscript and how the text itself influenced the connotations of dance. These considerations will be set in the context of both the theological position of the Church and early humanist reflection. They will then be presented in a broader cultural perspective with the help of interdisciplinary methods derived from, among others, the fields of art history, performative arts and gender studies.

Pictura et textus Liturgiczne źródła inspiracji Jana van Eycka

Tryptyk dreźnieński Jana van Eycka został namalowany w 1437 r. Na lewym panelu widnieje postać św. Michała Archanioła z (prawdopodobnie) fundatorem obrazu. Centralny panel przedstawia Madonnę z Dzieciątkiem, zaś na prawym artysta umieścił postać św. Katarzyny Aleksandryjskiej. Przedmiotem zainteresowania autora referatu są łacińskie inskrypcje iluzjonistycznie namalowane na ramach wokół każdego panelu. Napisy te zaczerpnięte zostały odpowiednio: centralny z Biblii (Księgi Mądrości), lewy z oficjum brewiarzowego o św. Michale, prawy z dwóch antyfon brewiarzowych z oficjum o św. Katarzynie. Niemal w całości odczytał je jeszcze w XIX w. Karl Woermann. W 1908 roku William Henry James Weale rozwiązał intrygujący skrót „+C” (=etc = et caetera). Oznacza to, że artysta niezbyt szczęśliwie rozplanował inskrypcję, bowiem wzdłuż czterech boków obramowania nie zdołał zmieścić pełnego tekstu liturgicznego; zabrakło miejsca na zaledwie dwa ostatnie słowa „vacuis honoribus” („próżniackich zaszczytów”). Podobnie zresztą stało się z napisem wokół centralnego panelu, kiedy malarzowi zabrakło miejsca na kilka ostatnich słów z wersetu Księgi Mądrości. Obie sytuacje są przeciwieństwem do tej z lewego panelu, na którym z kolei pozostał nadmiar miejsca i J. van Eyck zdecydował się wypełnić je tekstem „A. pacis” – incipitem drugiej strofy hymnu do Archaniołów. Istotne spostrzeżenie, jak się wydaje dotąd nie wyartykułowane, dotyczy proveniencji tekstów inskrypcji. Otóż napis okalający centralny panel pochodzi z Księgi Mądrości. Oznacza to, że tekst ten był powszechnie dostępny, przynajmniej dla światłej części społeczeństwa, przede wszystkim duchownych. Teksty biblijne wszak czytane były w każdym ośrodku kultu chrześcijańskiego. Teksty natomiast pozostałych inskrypcji (na skrzydłach tryptyku) nie pochodzą już z Biblii, a z oficjów brewiarzowych odpowiednio: o św. Michale i św. Katarzynie. Różnica między inskrypcjami na skrzydłach jest taka, że teksty o św. Michale były powszechnie używane, w tym oczywiście w Niderlandach Burgundzkich, natomiast o św. Katarzynie w zasadzie tylko tam.

Wniosek z tego spostrzeżenia płynie taki, że inskrypcja odnosząca się do Wielkiej Męczennicy jest charakterystyczną, pozostałe były powszechnie stosowane, stąd nie mają waloru indykatora którejkolwiek tradycji liturgicznej. Najprawdopodobniej treść inskrypcji podsunął van Eyckowi kanonik Joris van der Paele, bowiem ze znanych nam osób tworzących krąg towarzyski artysty, tylko on miał wiedzę, skąd zaczerpnąć teksty liturgiczne doskonale konwenujące z tematyką tryptyku. I taką hipotezę prelegent stawia.

Pictura et textus

Liturgical sources of inspiration for Jan van Eyck

Dresden Triptych' by Jan van Eyck was painted in 1437. The left panel depicts St Michael the Archangel with (presumably) the founder of the painting. The central panel shows the Madonna and Child, while on the right, the artist placed the figure of St Catherine of Alexandria. The author of the paper is interested in the Latin inscriptions painted illusionistically on the frames around each panel. These inscriptions were taken from the Bible (Book of Wisdom) in the centre, the breviary office of St. Michael on the left, and two breviary antiphons from the office of St. Catherine on the right. They were almost entirely deciphered by Karl Woermann in the 19th century. In 1908, William Henry James Weale solved the intriguing abbreviation '+C' (=etc = et caetera). This means that the artist did not plan the inscription very well, as he was unable to fit the full liturgical text along the four sides of the frame; there was not enough space for the last two words, „vacuis honoribus” („idle honours”). The same happened with the inscription around the central panel, when the painter ran out of space for the last few words of the verse from the Book of Wisdom. Both situations are the opposite of that on the left panel, where there was excess space, and van Eyck decided to fill it with “A. pacis” – the incipit of the second stanza of the hymn to the Archangels. A significant observation, which seems not to have been articulated so far, concerns the provenance of the inscription texts. The inscription surrounding the central panel comes from the Book of Wisdom. This means that the text was widely available, at least to the educated part of society, primarily the clergy. After all, biblical texts were read in every centre of Christian worship. The texts of the other inscriptions (on the wings of the triptych), however, do not come from the Bible but from the breviary offices on St. Michael and St. Catherine, respectively. The difference between the inscriptions on the wings is that texts about St. Michael were commonly used, including, of course, in the Burgundian Netherlands, while those about St. Catherine were used only there.

The conclusion from this observation is that the inscription referring to the Great Martyr is distinctive, while the others were commonly used and therefore do not indicate any particular liturgical tradition. Most likely, the content of the inscription was suggested to J. van Eyck by Canon Joris van der Paele, because among the people known to us who were part of the artist's social circle, only he knew where to find liturgical texts that perfectly matched the triptych's theme. This is the hypothesis the speaker put forward.

Okno tytułowe w oprawie rękopisu XV-wiecznego psalterza ze zbiorów Biblioteki Głównej Uniwersytetu Papieskiego Jana Pawła II w Krakowie: aspekty funkcjonalne i perspektywy badań

Średniowieczne księgi zachowują w swojej materialnej formie ślady dawnego ususu oraz konkretnych funkcji, jakie pełniły w danym środowisku. W tym kontekście szczególnego znaczenia nabierają studia nad ich nośnikami materialnymi, pozwalające lepiej zrozumieć sposób użytkowania kodeksów. W trakcie prac nad katalogiem rękopisów Biblioteki Głównej Uniwersytetu Papieskiego Jana Pawła II w Krakowie zidentyfikowano nieopisany dotąd, późnośredniowieczny papierowy rękopis z komentarzem do psalmów, o wyjątkowej, dość dobrze zachowanej oprawie. Jest to tłoczona oprawa skórzana z guzami, zaciskiem mocującym i pozostałością łańcucha oraz – co szczególnie istotne – oknem tytułowym (tabliczką tytułową), z zachowaną cienką, przezroczystą płytką, prawdopodobnie z rogu lub kości, umieszczoną w ramce. Element ten stanowi cenny przykład średniowiecznego introligatorstwa o wysokim poziomie artystycznym i funkcjonalnym. Charakter i miejsce umieszczenia zachowanych elementów oprawy wskazuje, że z rękopisu korzystano w stałym, określonym miejscu. Komunikat ma na celu przedstawienie zidentyfikowanego w Krakowie tego rodzaju okna tytułowego w kontekście badań nad funkcją i rozpowszechnieniem okna tytułowego tego typu oraz formułuje postulaty systematycznego rozpoznania analogicznych rozwiązań w zbiorach polskich. Referat ma także na celu zasygnalizowanie w środowisku badaczy prowadzonych prac katalogowych we wspomnianej instytucji.

Title shield (*fenestra*) in the binding
of a 15th-century psalter manuscript
from the collection of the Main Library of the Pontifical University
of John Paul II in Krakow:
functional aspects and research perspectives

Medieval books preserve traces of their former use and specific functions in their material form. In this context, studies of their material carriers are of particular importance, as they allow for a better understanding of how codices were used. During work on the catalogue of manuscripts of the Main Library of the Pontifical University of John Paul II in Krakow, a previously undescribed late medieval paper manuscript with a commentary on the psalms was identified, with a unique, fairly well-preserved binding. It is an embossed leather binding with decorative bosses, a clasp and the remains of a chain, and – most importantly – a title shield (so called *fenestra*) with a preserved thin, transparent pane, probably made of horn or bone, placed in a frame. This element is a valuable example of medieval bookbinding of high artistic and functional quality. The nature and location of the preserved elements of the binding indicate that the manuscript was used in a permanent, specific place. The aim of this paper is to present the title window of this type identified in Krakow in the context of research on the function and dissemination of title windows of this type, and to formulate proposals for the systematic identification of similar solutions in Polish collections. The paper also aims to inform the research community about the cataloguing work carried out at the aforementioned institution.

In crudo, iluminowany czy w oprawie?
Mszał jako produkt księgarski na przykładzie
Missale Dominorum Teutonicorum
z norymberskiej oficyny Georga Stuchsa

Choć w XV wieku większość druków sprzedawana była *in crudo*, w postaci niezszytych arkuszy, pewne kategorie ksiąg oferowane były w sprzedaży wraz z iluminacją oraz oprawą. Do tej grupy należą mszały drukowane dla konkretnej diecezji lub zakonu. W referacie zostanie przedstawiony druk *Missale Dominorum Teutonicorum*, wydany ok. 1499 roku, w Norymberdze przez Georga Stuchsa. Poszczególne egzemplarze zostaną przeanalizowane z uwzględnieniem problemu, na ile są one jednolite pod kątem odręcznych zdobień oraz opraw. Podjęta próba ustalenia, w jakiej formie księgi te były sprzedawane. Czy ich iluminacje i oprawę zlecali sami drukarze, księgarze, czy może indywidualni odbiorcy?

In crudo, illuminated or bound?
The missal as a book product, based on the example
of *Missale Dominorum Teutonicorum*
by Georg Stuchs's Nuremberg publishing house

Although in the 15th century most printed works were sold *in crudo*, in the form of unbound sheets, certain categories of books were offered for sale with illumination and binding. This group includes missals printed for a specific diocese or order. The paper will present the print *Missale Dominorum Teutonicorum*, published around 1499 in Nuremberg by Georg Stuchs. Individual copies will be analysed with regard to the extent to which they are uniform in terms of hand-drawn decorations and bindings. An attempt will be made to determine the form in which these books were sold. Were their illuminations and bindings commissioned by the printers themselves, booksellers, or perhaps individual customers?

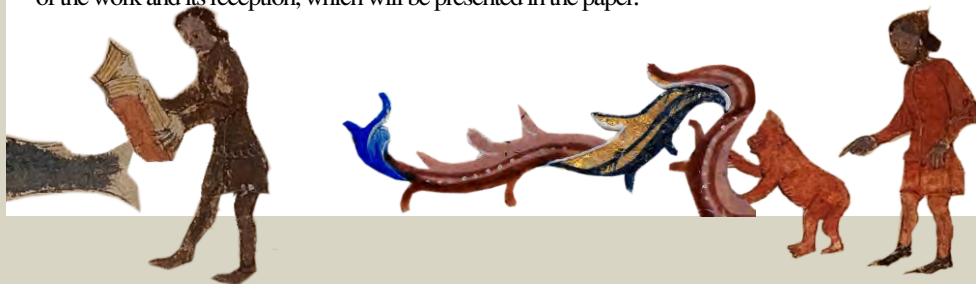
Król, ogon ryby i czerwona małpa - - ilustrowany fragment dzieła astrologicznego *Picatrix* z okładki rejestru ze szpitala duchaków w Krakowie

W zbiorach Ambrożego Grabowskiego przekazanych do Ossolineum znalazły się między innymi księgi dochodów i wydatków krakowskiego szpitala św.św. Sebastiana i Rocha, który znajdował się przy kościele Św. Ducha i był prowadzony przez duchaków. Dzięki powszechnej praktyce używania kart z dawnych kodeksów w późniejszych oprawach dotarły do nas interesujące, starsze folia: oprócz graduła z XV w. znajdującego się w oprawie kodeksu 1569/II, zachował się także fragment dzieła *Picatrix*, które w Polsce znane było dotąd w jednym egzemplarzu (BJ cod. 793) – folium z Ossolineum znajdowało się dotychczas w zbiorach nieopracowanych, pod sygnaturą Akc. 48/52. Sam utwór jest niezwykle ciekawy, jest to łacińskie tłumaczenie arabskiego podręcznika magii sympatyczno-astralnej Ghayat Al-Hakim. Nawet tytuł stanowi kwestię dyskusyjną, ponieważ w łacińskiej wersji *Picatrix* wspomniany jest jako autor dzieła (identyfikowano go między innymi z Hipokratesem, którego imię w języku arabskim miało być przekształcone na Buqratis). Interesującym zagadnieniem jest także transfer kulturowy widoczny w przekładzie. Allah, do którego zwrot pojawia się w wersji arabskiej, w łacińskim tłumaczeniu, za przykładem hiszpańskim, zostaje zastąpiony Bogiem chrześcijańskim i typowym zwrotem *In nomine Domini*. Oprócz niepełnego przekazu dzieła znajdującego się w Bibliotece Jagiellońskiej, ossoliński fragment z Akc. 48/52 jest także jedynym przykładem ilustrowanej wersji tego dzieła. Miniatury z folium reprezentują wyższą jakość wykonania, a obraz króla posiada złocenia, ponadto ilustracje lepiej odzwierciedlają tekst. Jak zwraca uwagę Zofia Ameisenowa, w rękopisie krakowskim zwierzę w drugim dekanie Koziorożca przypomina raczej lwa niż opisywaną małpę (*Rękopisy i pierwodruki iluminowane Biblioteki Jagiellońskiej*, Wrocław 1958, s. 184), natomiast w folium z Akc. 48/52 stworzenie przedstawione jest w taki sposób, że można je prawidłowo rozpoznać. W kwestii powstania i funkcjonowania kodeksu, z którego pochodzi folium, nasuwa się wiele pytań: czy pochodził z biblioteki klasztornej, jak w takim środowisku korzystano z podobnych dzieł i czy oba ilustrowane rękopisy mogą być ze sobą powiązane. W przeciwieństwie do Davida Pingree (*Picatrix: the Latin version of the Ghayat Al-Hakim*, London 1984, s. XVI-XVII), Ameisenowa wiąże kodeks BJ cod. 794 nie z rękopisami włoskimi, a raczej czeskimi lub austriackimi (op. cit., s. 180, 184). Wobec rozbieżnych opinii badaczy związanych z tradycją rękopiśmienną i wzorem dla ilustracji, zachowane folium z Ossolineum nabiera szczególnego znaczenia jako punkt wyjścia do dalszych analiz nad funkcjonowaniem dzieła i jego recepcją, które zostaną przedstawione w referacie.

The king, the fish's tail and the red monkey -
- an illustrated fragment of the *Picatrix* astrological work
from the cover of the register
of the Hospital of the Holy Spirit Order in Krakow

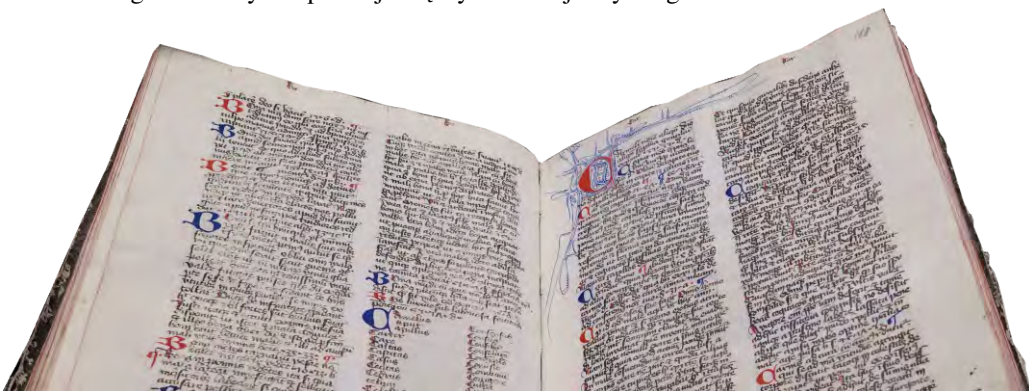
The collection of Ambroży Grabowski, donated to the Ossolineum, includes, among other things, the income and expenditure books of the Krakow hospital of St. Sebastian and St. Roch, which was located next to the Church of the Holy Spirit and was run by the Holy Spirit Order. Owing to the widespread practice of using pages from old codices in later bindings, interesting older folia have survived: in addition to the 15th-century gradual found in the binding of codex 1569/II, a fragment of the work *Picatrix*, which was previously known in Poland in only one copy (BJ cod. 793), has also been preserved – the folio from Ossolineum was previously in the unprocessed collections, under the reference number Akc. 48/52. The work itself is extremely interesting: it is a Latin translation of the Arabic textbook on sympathetic and astral magic, Ghayat Al-Hakim. Even the title is a matter of debate, as the Latin version of *Picatrix* mentions the author of the work (identified, among others, as Hippocrates, whose name in Arabic was to be transformed into Buqratis). Another interesting issue is the cultural transfer visible in the translation. Allah, which appears in the Arabic version, is replaced in the Latin translation, following the Spanish translation, with the Christian God and the typical phrase *In nomine Domini*. Apart from the incomplete transmission of the work held in the Jagiellonian Library, the Ossoliński excerpt from Akc. 48/52 is also the only example of an illustrated version of this work. The miniatures from the folio are of higher quality, and the image of the king has gilding; moreover, the illustrations better reflect the text. As Zofia Ameisenowa points out, in the Krakow manuscript, the animal in the second decan of Capricorn resembles a lion rather than the monkey described (*Rękopisy i pierwodruki iluminowane Biblioteki Jagiellońskiej [Illuminated manuscripts and first editions of the Jagiellonian Library]*, Wrocław 1958, p. 184), while in the folio from Akc. 48/52, the creature is depicted in such a way that it can be correctly identified. Many questions arise regarding the origin and function of the codex from which the folio comes: did it come from a monastery library, how were similar works used in such an environment, and can the two illustrated manuscripts be linked? Contrary to David Pingree (*Picatrix: the Latin version of the Ghayat Al-Hakim*, London 1984, pp. XVI-XVII), Ameisenowa associates the BJ cod. 794 codex not with Italian manuscripts, but rather with Czech or Austrian ones (op. cit., pp. 180, 184). Given the divergent opinions of researchers regarding the manuscript tradition and the model for the illustrations, the preserved folio from Ossolineum takes on special significance as a starting point for further analysis of the functioning of the work and its reception, which will be presented in the paper.

Rękopis Rkp. 1716 z Biblioteki Uniwersyteckiej w Poznaniu

Funkcja i proveniencja kodeksu w kontekście działalności skryptoryjnej na ziemi chełmińskiej

Rękopis o sygnaturze Rkp. 1716, przechowywany w Bibliotece Uniwersyteckiej w Poznaniu, należy do najcenniejszych kodeksów średniowiecznych w tym zbiorze, a w dotychczasowej literaturze wzmiankowany był jedynie marginalnie. Zawiera dzieła św. Grzegorza Wielkiego: *Dialogi*, *Liber cure pastoralis*, *Expositio in Cantica Cantorum* oraz obszerne *Florilegium*. Brak kolofonu, znaków własnościowych i wpisów lokalizacyjnych uniemożliwia jednoznaczne ustalenie miejsca powstania kodeksu, co czyni go szczególnie interesującym materiałem do badań nad proveniencją i funkcją rękopisów w Europie Środkowej około 1400. Celem referatu jest przedstawienie wyników analizy kodykologicznej, paleograficznej i ikonograficznej manuskryptu, ze szczególnym uwzględnieniem dekoracji filigranowej. Badania paleograficzne wskazują na związki z kręgiem niemieckojęzycznej kultury Europy Środkowej. Analiza pozwala przyjąć, że kodeks powstał na terenie państwa zakonu krzyżackiego w okresie intensywnej działalności skryptoryjnej pod koniec XIV w. i nosi ślady oddziaływania czeskiej stylistyki około 1400. Zawartość kodeksu – traktaty duszpasterskie, komentarze biblijne i florilegium – wskazuje przede wszystkim na funkcję dydaktyczną i kaznodziejską w środowisku monastycznym. Jednocześnie manuskrypt mógł pełnić rolę w uzusie sakralnym, m.in. jako tekst wykorzystywany podczas wspólnotowej lektury w refektarzu czy w praktyce *lectio divina*. W świetle zebranych danych najbardziej prawdopodobnym miejscem powstania kodeksu jest środowisko monastyczne regionu chełmińskiego. Ostatnim znanym właścicielem manuskryptu był Joseph Muskalla – nauczyciel i kolekcjoner z Chelмна, którego marginalne podpisy zachowały się w rękopisie. Analiza Rkp. 1716 pozwala nie tylko na pełniejsze poznanie tego konkretnego obiektu, lecz także ukazuje jego funkcję dydaktyczną i kaznodziejską w środowisku monastycznym. Jednocześnie otwiera perspektywę szerszych badań nad dekoracją filigranową i jej rolą w produkcji rękopiśmiennej na ziemiach państwa zakonnego – obszarze wciąż marginalizowanym w polskiej i międzynarodowej kodykologii.

The manuscript Ms. 1716 from the University Library in Poznań

The function and provenance of the codex in the context of scriptural activity in the Chełmno Land

The manuscript with the reference number Ms. 1716, stored in the University Library in Poznań, is one of the most valuable medieval codices in this collection, yet it has only been mentioned marginally in the literature to date. It contains the works of St. Gregory the Great: *Dialogues*, *Liber cure pastoralis*, *Expositio in Cantica Canticorum* and the extensive *Florilegium*. The lack of a colophon, ownership marks and location entries makes it impossible to determine the place of origin of the codex with certainty, which makes it particularly interesting material for research on the provenance and function of manuscripts in Central Europe around 1400. The aim of this paper is to present the results of a codicological, palaeographic and iconographic analysis of the manuscript, with particular emphasis on the filigree decoration. Palaeographic research indicates links with the German-speaking culture of Central Europe. The analysis suggests that the codex was created in the territory of the Teutonic Order during a period of intense scriptural activity at the end of the 14th century and bears traces of the influence of Czech stylistics around 1400. The content of the codex – pastoral treatises, biblical commentaries and a florilegium – indicates primarily a didactic and preaching function in a monastic environment. At the same time, the manuscript could have played a role in sacred use, e.g. as a text used during communal reading in the refectory or in the practice of *lectio divina*. In light of the collected data, the most likely place of origin of the codex is the monastic environment of the Chełmno region. The last known owner of the manuscript was Joseph Muskalla, a teacher and collector from Chełmno, whose marginal notes have been preserved in the manuscript. The analysis of Ms. 1716 not only allows for a more complete understanding of this particular object, but also reveals its didactic and preaching function in the monastic environment. At the same time, it opens up the prospect of broader research on filigree decoration and its role in manuscript production in the lands of the monastic state – an area still marginalised in Polish and international codicology.

Biblia paryska (sygn. Rps 32/III) w zbiorach Biblioteki Uniwersyteckiej w Toruniu

Poster ukazują genezę Biblii paryskiej jako typu Biblii, a także historię, zawartość i zdobienia egzemplarza Biblii paryskiej w toruńskich zbiorach uniwersyteckich (Rps 32/III).

Typ Biblii zwany Biblią paryską ukształtował się w Paryżu: w środowisku Uniwersytetu Paryskiego i w klasztorze dominikanów pw. św. Jakuba w 1. ćwierci XIII wieku. Toruński egzemplarz powstał w 3. ćw. XIII wieku. Wyróżnia się bogactwem zdobień na tle innych zachowanych przykładów Biblii paryskiej w zbiorach polskich. Zawiera 148 inicjałów malowanych gwaszem, rozpoczynających prologi i księgi biblijne, w tym 60 inicjałów figuralnych, przedstawiających postaci biblijne. Nierozdzielna całość z inicjałami tworzą wypustki, budowane przez wić roślinną łączoną z motywami geometrycznymi i zoomorficznymi. Pastelowa kolorystyka inicjałów, sposób rysowania postaci, wskazują na warsztat paryski, być może atelier Mathurin.

Kodeks powstał najprawdopodobniej na zlecenie zakonnego fundatora (przypuszczalnie z zakonu franciszkanów), o czym świadczą postaci mnichów ukazane w okazałym inicjale *I(n) principio*.

W zwierniach obu okładek nosi superekslibris jednego ze swych pierwszych właścicieli: Jana Zborowskiego hetmana nadwornego koronnego, kasztelana gnieźnieńskiego (1538–1603). Na początku XIX w., może w wyniku kasat klasztorów na Pomorzu i w Wielkopolsce, rękopis znalazł się w Państwowej i Uniwersyteckiej Bibliotece w Królewcu. Na początku 1944 r. został ewakuowany przez niemiecką dyrekcję Biblioteki do majątku Karwiny lub na zamek w Słobitach pod Pasłękiem. W 1946 r. na mocy decyzji Ministerstwa Oświaty Rzeczypospolitej Polskiej został przejęty przez Bibliotekę Uniwersytecką w Toruniu ze zbiornicy książek w Pasłęku.

The Paris Bible (Ms 32/III) in the collection of the University Library in Toruń

The poster presents the origins of the Paris Bible as a type of Bible, as well as the history, content and decorations of the copy of the Paris Bible in the Toruń University collection (Ms 32/III).

The type of Bible known as the Paris Bible took shape in Paris: at the University of Paris and at the Dominican monastery of St. James in the first quarter of the 13th century. The Toruń copy was created in the third quarter of the 13th century. It stands out from other preserved examples of the Paris Bible in Polish collections due to its rich decorations. It contains 148 initials painted in gouache, beginning the prologues and books of the Bible, including 60 figural initials depicting biblical characters. The initials form an inseparable whole with the tabs, constructed of plant tendrils combined with geometric and zoomorphic motifs. The pastel colours of the initials and the manner of drawing the figures indicate a Parisian workshop, possibly Mathurin's atelier.

The codex was most likely commissioned by a monastic founder (presumably from the Franciscan order), as evidenced by the figures of monks depicted in the impressive initial *I(n) principio*.

The mirrors of both covers bear the superexlibris of one of its first owners: Jan Zborowski, Crown Hetman, Castellan of Gniezno (1538–1603). At the beginning of the 19th century, perhaps as a result of the dissolution of monasteries in Pomerania and Greater Poland, the manuscript found its way to the State and University Library in Königsberg. At the beginning of 1944, it was evacuated by the German management of the Library to the Karwiny estate or to the castle in Slobity near Pasłęk. In 1946, by decision of the Ministry of Education of the Republic of Poland, it was taken over by the University Library in Toruń from the book collection in Pasłęk.

Dwa tomy Biblii Rps 154/IV i 158/IV w zbiorach Biblioteki Uniwersyteckiej w Toruniu

Przedmiotem prezentacji są kodeksy Rps 154/IV i 158/IV – dwa średniowieczne manuskrypty, przechowywane w Bibliotece Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu. Datowane przez badaczy na XV wiek, zawierają odpis Wulgaty św. Hieronima. Stanowią one tylko połowę kompletnej Biblii, nic nie wiadomo o pozostałych dwóch tomach. Obie księgi spisano czarnym inkaustem na 282 i 280 kartach pergaminowych, oprawionych w deski bukowe oraz skórę z nadrukiem w formy roślinne i zwierzęce. W pełni zachowała się ona tylko na kodeksie Rps 154/IV. Księgi są zdobione licznymi inicjałami kaligraficznymi i gwaszowymi, w tym dwoma heraldycznymi na kartach incipitowych i dwoma figuratywnymi. Nie mają zbyt obfitej literatury, ale zostały rozpoznane i opublikowane w *Katalogu rękopisów średniowiecznych BUMK* (2016). Poster prezentuje rezultaty badań, przeprowadzonych w ramach seminarium magisterskiego na kierunku Historia sztuki na Wydziale Sztuk Pięknych UMK w Toruniu (2025). Obejmuje wyniki zabytkoznawczego studium w zakresie konstrukcji i techniki wykonania obu tomów (w tym nieinwazyjnych analiz XRF oraz obserwacji mikroskopowych), a także określenie proveniencji artystycznej zdobień – które powstały w wyraźnej relacji względem iluminatorstwa czeskiego, oraz źródeł dekoracji niezwyklej okładziny, imitującej włoskie (lukańskie) tekstylia jedwabne.

Two volumes of the Bible, Ms. 154/IV and Ms.158/IV in the collection of the University Library in Toruń

The subject of the presentation are codices Ms.154/IV and Ms. 158/IV – two medieval manuscripts stored in the Nicolaus Copernicus University Library in Toruń. Dated by researchers to the 15th century, they contain a copy of St. Jerome's Vulgate. They constitute half of the Bible set that has survived to the present day. Both codices were written in black ink on 282 and 280 parchment pages, bound in beech boards and leather with plant and animal prints. It has been fully preserved only in the Ms. 154/IV. The books are decorated with numerous calligraphic and gouache initials, including two heraldic ones on the incipit pages and two figurative ones. There is not much literature on them, but they have been identified and published in the BUMK illuminated manuscripts catalogue (2016). The poster presents the results of research conducted as part of a master's seminar in Art History at the Faculty of Fine Arts of the Nicolaus Copernicus University in Toruń (2025). It includes the results of a historical study of the construction and technique of both volumes (including non-invasive XRF analyses and microscopic observations), as well as the determination of the artistic provenance of the decorations – which were created in clear relation to Czech illumination – and the sources of the unusual cover decoration, imitating the Italian silk textiles from Lucca.

Kodeksy z Biblioteki Uniwersyteckiej w Toruniu

Zbiór traktatów astronomicznych z 1425 r. (Biblioteka Uniwersytecka w Toruniu, sygn. Rps 74/III)

Średniowieczny podręcznik astronomii o sygn. 74/III Biblioteki Uniwersyteckiej w Toruniu jest wyjątkowy nie tylko w kolekcji toruńskiej, ale także polskich zbiorach rękopiśmiennych. Zawiera blisko 30 traktatów i tablic astronomicznych odzwierciedlających całokształt wiedzy astronomicznej wykładanej np. na Uniwersytecie Krakowskim w 1. połowie XV w., m.in. *Tabulae resolutae*: najstarszą zachowaną wersją zreformowanych Tablic alfonsyńskich. Traktatom towarzyszą 42 precyzyjne rysunki astronomiczne a „Tablicom gwiazd stałych” – wykonane piórkem, unikalne rysunki przedstawiające personifikacje i wyobrażenia gwiazdozbiorów. Dekoracje te, wykonane przez wprawnego ilustratora, noszą cechy stylistyczne typowe dla malarstwa praskiego ostatniej ćwierci XIV i początku XV w.

Rękopis powstał ok. 1425 r. w klasztorze joannitów w Żytawie lub w Pradze. W XV w. był własnością Wacława Korandy młodszego z Pilzna, rektora Uniwersytetu Praskiego, teologa umiarkowanego odłamu husytów. Prawdopodobnie na początku 2. połowy XVI w. manuskrypt z jego spuścizny nabył dla swojej biblioteki w Królewcu książę pruski Albrecht Hohenzollem (1490–1568). W Królewcu, w tamtejszej Państwowej i Uniwersyteckiej Bibliotece, kodeks znajdował się do początku 1944 r., kiedy został ewakuowany do majątku Karwiny lub na zamek w Słobitach pod Pasłękiem. W 1946 r. na mocy decyzji Ministerstwa Oświaty Rzeczypospolitej Polskiej został przejęty przez Bibliotekę Uniwersytecką w Toruniu ze zbioru książek w Pasłęku.

W latach 2023–2025 rękopis został poddany całościowej konserwacji w Oddziale Konserwacji i Zabezpieczania Zbiorów Biblioteki Uniwersyteckiej w Toruniu w ramach projektu „Zbiór traktatów astronomicznych z 1424 r. Digitalizacja i upowszechnienie rękopisu ze zbiorów BU UMK”. Projekt został sfinansowany ze środków przyznanych przez Ministra Edukacji i Nauki w ramach programu Społeczna Odpowiedzialność Nauki.

Prezentowane plansze ukazują: 1. Zawartość, zdobienia i historię kodeksu; 2. Technikę wykonania rękopisu; 3. Stan zachowania; 4. Cel i przebieg prac konserwatorsko-restauratorskich.

A collection of astronomical treatises from 1425 (University Library in Toruń, Ms 74/III)

The medieval astronomy textbook, Ms 74/III, held by the University Library in Toruń, is unique not only in the Toruń collection, but also in Polish manuscript collections. It contains nearly 30 treatises and astronomical tables reflecting the entirety of astronomical knowledge taught, for example, at the University of Krakow in the first half of the 15th century, including *Tabulae resolutae*: the oldest surviving version of the reformed Alfonsine Tables. The treatises are accompanied by 42 precise astronomical drawings and the *Tables of Fixed Stars* – unique pen-and-ink drawings depicting personifications and images of constellations. These decorations, made by a skilled illustrator, bear stylistic features typical of Prague painting of the last quarter of the 14th and early 15th centuries.

The manuscript was created around 1425 in the Johannite monastery in Zittau or Prague. In the 15th century, it was owned by Waclaw Koranda the Younger of Pilzno, rector of the University of Prague and a moderate Hussite theologian. Probably at the beginning of the second half of the 16th century, the manuscript from his estate was acquired for his library in Königsberg by the Prussian prince Albrecht Hohenzollem (1490–1568). The codex remained in Königsberg, in the local State and University Library, until the beginning of 1944, when it was evacuated to the Karwiny estate or to the castle in Slobity near Pasłęk. In 1946, by decision of the Ministry of Education of the Republic of Poland, it was taken over by the University Library in Toruń from the book collection in Pasłęk.

Between 2023 and 2025, the manuscript underwent comprehensive conservation at the Conservation and Collection Protection Department of the University Library in Toruń as part of the project 'Collection of astronomical treatises from 1424. Digitisation and dissemination of the manuscript from the collections of the University Library of Nicolaus Copernicus University'. The project was financed by funds allocated by the Minister of Education and Science as part of the Social Responsibility of Science programme.

The presented boards show: 1. The content, decorations and history of the codex; 2. The technique used to create the manuscript; 3. Its state of preservation; 4. The purpose and course of conservation and restoration work.

Odczytać pieczęć -
od badań technologii i ikonografii
do realiów średniowiecznej kancelarii
Interdyscyplinarna analiza pieczęci woskowych
oraz bulli ołowianej z Archiwum
Archidiecezji Warmińskiej w Olsztynie

Średniowieczne pieczęcie woskowe oraz ołowiane, choć niepozorne, stanowią niezwykle bogate źródło informacji. Dawniej pełniły funkcję uwierzytelniania dokumentów. Zawarte w nich legendy oraz przedstawienia – herby, architektura czy wizerunki postaci dziś pozwalają nam ponownie odczytać historię zarówno dokumentu, jak i jego wystawcy. Aby jednak było to możliwe, niezbędne jest dokładne poznanie technologii wykonania pieczęci oraz określenie aktualnego stanu zachowania.

W ramach badań przeanalizowano pieczęcie biskupów warmińskich i bullę papieską z XIV i XV wieku, należące do zbiorów Archiwum Archidiecezji Warmińskiej, stosując zarówno narzędzia z zakresu humanistyki, jak i nowoczesne nieniszczące fizyko-chemiczne metody badań. Zastosowane techniki: wielomianowe mapy struktury RTI, analiza topografii 3D i struktury powierzchni, analiza mikroskopowa oraz fotografia w świetle bocznym – pozwoliły ujawnić detale niewidoczne bez użycia narzędzi optycznych, np. nieczytelne litery, elementy herbów, linie szat czy zróżnicowaną głębokość odcisku.

Metody te umożliwiły także precyzyjną analizę najbardziej problematycznych obszarów, m.in. fragmentów spękanych, zarysowanych lub zniekształconych, których nie da się właściwie odczytać za pomocą tradycyjnych metod badawczych. Analiza składu pierwiastkowego i chemicznego umożliwiła m.in. identyfikację podstawowych składników tworzących pieczęcie, w tym pigmentów barwiących masy woskowe, a także na rozpoznanie nawarstwień oraz szczegółowej techniki ich wykonania. Równie istotnym elementem badań były wiązadła – identyfikacja składu, sposób wykonania, rodzaj zawieszenia, różnorodne nacięcia pliki w dokumentach, czy ułożenie wiązań w pieczęciach.

Dzięki połączeniu wiedzy historycznej i współczesnych technik obrazowania uzyskane dane tworzą podstawę do porównań z innymi pieczęciami z obszaru Prus i Europy Środkowej, co znacząco zwiększa możliwość identyfikacji pieczęci danego wystawcy. Badania te pokazują, że nawet najdrobniejszy zachowany fragment odcisku może stać się kluczem do przeszłości, a technologia – dziś, podobnie jak w średniowieczu – pozostaje narzędziem umożliwiającym zachowanie dziedzictwa historycznego dla przyszłych pokoleń.

Reading the seal -
- from technological and iconographic analysis
to the realities of the medieval chancery

**An interdisciplinary study of wax seals and lead papal bull
from the Archive of the Archdiocese of Warmia in Olsztyn**

Medieval beeswax and lead seals are often small and inconspicuous. However, they are exceptionally rich sources of historical information. The legends and iconographic representations they bear – such as coats of arms, architectural motifs, and figural imagery – served as instruments of authentication in the Middle Ages. Today, they allow scholars to reassess both the document's and its issuer's history. To fully interpret these sources, it is essential to understand their manufacturing techniques and current state of preservation.

The study examines seals of Warmia bishops and a papal bull from the 14th and 15th centuries, preserved in the Archive of the Archdiocese of Warmia. The research combines traditional historical and iconographic analysis with modern, non-destructive physicochemical methods. Techniques included texture mapping (RTI), 3D surface topography, structure analysis, and raking light photography. These revealed worn or illegible inscriptions, fine heraldic elements, garment folds, and variations in impression depth.

These techniques allowed a precise examination of the most problematic areas. Such areas include cracked, abraded, or deformed fragments that can not be ciphered out with traditional documentation methods. Elemental and chemical analyses identified the basic components of the beeswax seals, such as pigments as well as stratigraphic layers, and manufacturing techniques. The attachment cords were also examined, including their materials, preparation, methods of attachment, and placement within the seals.

By integrating historical expertise with advanced imaging technologies, this research provides a foundation for comparative studies with other seals from Prussia and Central Europe. The main findings highlight an increased ability to identify individual seal matrices and issuers, even when only small seal impression fragments survive. The study also demonstrates that technology – both medieval and contemporary – remains an essential tool in preserving historical heritage for future generations.

